

Luftkrigsskolens skriftserie

Volum nr. 13 (januar 2005)

Strategisk overraskelse sett i lys
av Weserübung, Pearl Harbor
og Oktoberkrigen

Steinar Larsen

ISSN 1502-007X

Trondheim MIL
N-7004 TRONDHEIM

Publikasjon/report number	Sikkerhetsgradering/ Security classification	Antall sider / Number of pages
	Ugradert	60
Tittel / Title		
Strategisk overraskelse sett i lys av Weserübung, Pearl Harbor og Oktoberkrigen		
Forfatter / Author		
Steinar Larsen		
Indeks / Indexing terms		
På norsk:		
In English:		
a) Overraskelse	a) Surprise	
b) Andre verdenskrig	b) Second World War	
c) Oktoberkrigen	c) October War / Yom Kippur War	
d) Strategi	d) Strategy	
e) Angrep	e) Attack	
Abstract		
<p>Surprise as a principle of war has been used many times in history – often with success. This paper deals with strategic surprise, and looks upon which options an aggressor may have in surprising an enemy strategically.</p> <p>To investigate surprise as a phenomenon, the author has used three cases: The German attack on Norway in April 1940, the Japanese attack on Pearl Harbor in December 1941, and the Arab attack on Israel in October 1973. These three cases are held up against relevant theory and central in the discussion are <u>when</u> (time), <u>where</u> (place) and <u>how</u> (manner).</p>		

Innholdsfortegnelse

Sammendrag.....	2
1 Innledning.....	3
1.1 TRONDHEIM, 9. APRIL 1940	3
1.2 BAKGRUNN.....	4
1.3 AVGRENSING	5
1.4 METODE	6
1.5 LITTERATUR	8
2 Teori	10
2.1 OVERRASKELSENS NATUR	11
2.2 OVERRASKELSENS ARENAER	13
2.2.1 Tid	13
2.2.2 Sted.....	14
2.2.3 Måte	14
2.3 METODER: FORVENTNING OG FRAMTREDEN	15
2.4 HENSIKTSFORMULERING.....	19
3 Caser.....	20
3.1 PEARL HARBOR – TORA TORA TORA	20
3.1.1 Tid	21
3.1.2 Sted.....	24
3.1.3 Måte	27
3.1.4 Delkonklusjon.....	28
3.2 OKTOBERKRIGEN	29
3.2.1 Tid	30
3.2.2 Sted.....	35
3.2.3 Måte	35
3.2.4 Delkonklusjon.....	38
3.3 WESERÜBUNG – ANGREPET PÅ NORGE OG DANMARK	39
3.3.1 Tid	40
3.3.2 Sted.....	45
3.3.3 Måte	50
3.3.4 Delkonklusjon.....	53
4 Sammendrag og konklusjon	54
5 Bibliografi.....	58

Sammendrag

Overraskelse er et fenomen som har blitt brukt, ofte med stor suksess, opp gjennom krigshistorien. Dette arbeidet tar utgangspunkt i strategisk overraskelse, og drøfter hvilke handlingsalternativer en angriper kan bruke for å kunne overraske en fiende strategisk. Dette blir gjort ved å vurdere tre historiske caser opp mot relevant teori for denne type overraskelse. De tre casene er det tyske angrepet på Norge (Weserübung) i 1940, japanernes angrep på Pearl Harbor i 1941 og arabernes angrep på Israel i 1973.

Disse tre casene vurderes i forhold til *overraskelsens arenaer*, som er et begrep som lanseres i teorikapittelet. Disse arenaene er *tid*, *sted* og *måte*. I tillegg til å vurdere hvordan overraskelsens arenaer ble utnyttet i casene, ser dette arbeidet også på hvordan angriperens *håndtering av egen framturen* var med på å gi overraskelse på de ulike arenaene.

Selv om man skal være forsiktig med å trekke konklusjoner av historien, gir drøftingen av casene noen spennende observasjoner som nødvendigvis ikke sammenfaller med annen forskning på området. Hver case hadde som forventet særegne karakteristika, og bruken av *arenaene* samt håndteringen av *framturen* var forskjellig. Samtidig var det også likheter, og spesielt *måten* angrepet ble gjennomført på så ut til å være viktig for å gi overraskelse på de andre arenaene.

I tillegg var angriperens håndtering av framturen et sentralt bidrag for å oppnå den strategiske overraskelsen i alle casene. I denne sammenheng ser det ut som at det er lettere å innrette og forsterke motstanderens allerede *eksisterende* tro/overbevisning, enn å overbevise han til å tro på noe *annet*.

Det foreliggende arbeidet viser også at krigens nivåer ikke må ses på isolert, men at tiltak på for eksempel taktisk og operasjonelt nivå er viktig for å oppnå strategisk overraskelse.

1 Innledning

1.1 Trondheim, 9. april 1940

Like fredelig gikk landgangen for seg i Trondheim, så fredelig at bare en håndfull av byens folk overhodet oppdaget det før de våknet til normal tid om morgenen.

- Vel, sa politimester Kristian Løchstøer til sine to fullmektiger da meldingen kom ved halv femtiden om at tyskerne var gått i land i Ravnekloa. "Det minste vi kan gjøre, er å ta imot dem på en verdig måte". De tre embetsmennene rettet på sine slips, iførte seg korrekt uniformsantrekk og stilte seg på rekke utenfor Stiftsgården. Ennå var ikke byen våknet. I en halvtimes tid stod de der og lyttet til fuglekvisseret som varslet våren i Trondheim. Ellers hørte de knapt en lyd forstyrre nattefreden i Trondheim sentrum. Da fikk de øye på dem: Først en offiser med kart stemplet "Bruns Bokhandel" rundt halsen. Bak ham en rekke soldater på hver sin side av gaten. De hilste korrekt til lueskyggen som det sømmer seg embetsmenn. Offiseren hilste korrekt tilbake.

- Elfa? sa han.

Fullmektig Erling Østerberg stusset. De hadde et firma som het Elfas. Skulle han dit?

- Elfa, gjentok tyskeren og pekte på kartet. Det var elva han mente. Han ville vite hvor han var og veien til kommandantboligen.

- Rett fram, sa de.

Og tyskerne fortsatte. Den siste i følget var det mest sjøsyke mennesket som noen gang hadde forsøkt å marsjere i Munkegaten. Østerberg betraktet den stakkars mannen som sjanglet av sted over Torget for å erobre Trondheim. Under andre omstendigheter ville politiet utvilsomt gitt han en hjelpende hånd. Nye grupper dukket opp. Raskt og problemløst dro de til telegrafstasjonen og brøt alle forbindelsene mellom Sør- og Nord-Norge som gikk gjennom den, satte vakter ut med maskingevær i gatekryssene og innkalte byens myndigheter til Hotell Phoenix, som lå beleilig til midt på Torget.

Politifullmektig Østerberg og hans kollega Backer fikk i oppdrag å innfinne seg der for å høre hva tyskerne ville. Innenfor resepsjonen satt en medaljepyntet offiser og fortalte dem hvorfor tyskerne var kommet til Norge og hva de skulle foreta seg i den anledning.

Det var fullstendig uvirkelig.

- Jøss, han ligner på gesandten i den "Den glade enke", slo Backer fast da de igjen stod på trappen etter møtet.

Akkurat slik følte de det – som om de var medspillere i en usannsynlig operette.¹

¹ Bjørnsen, B. (1977), s 91-93

Teksten er hentet fra Bjørn Bjørnsens fascinerende bok ”Det utrolige døgnet” og gir et godt utgangspunkt for mitt tema; strategisk overraskelse. Handlingen gjenspeiler den effekten et vellykket overraskelsesangrep kan ha på offeret, og hvorfor det vil være attraktivt å oppnå overraskelse. Allikevel er det vanskelig å forstå hvordan utøveren av overraskelse, i dette tilfellet tyskerne, klarte å oppnå en slik stor effekt på offeret.

1.2 Bakgrunn

”The striking thing about surprise attack is that in retrospect one can never quite understand how it could have happened.”²

Akkurat dette kan kanskje ses som et av kjernespørsmålene når man diskuterer historie og krigføring. Folk spør seg: ”9. april 1940 – hvordan kunne vi la oss lure”, og man kan ikke skjønne at vi klarte å bli tatt slik på senga. Hvordan kunne vi bli så overrasket?

Overraskelse er et spesielt og fascinerende tema. Militærteoretikere og offiserer har stor tro på det som et hjelpemiddel i krigføring, og begrepet har i noen land blitt opphøyet til et *krigsprinsipp*.³

Troen på overraskelse har i første rekke kommet på grunn av alle de positive erfaringene og gevinstene som man har høstet med bruken av dette prinsippet, og den innvirkning det har hatt på slag og krigføring. Det har vært gjeldende på alle krigens nivåer,⁴ og i noen tilfeller gjort at en i utgangspunktet underlegen styrke har kunnet overvinne en kvalitetsmessig og/eller kvantitetsmessig bedre motstander. Krigshistorien har utallige eksempler hvor overraskelse har vært en suksessfaktor. Noen av de kjente eksempler er blant annet Hannibal i slaget ved Cannae (216 f.kr.), det tyske angrepet på det belgiske fortet Eben Emael i mai 1940 (Fall Gelb for øvrig), Weserübung, Pearl Harbor og Nord-Koreas invasjon av Sør-Korea i 1950, for å nevne noen.

Det er skrevet hyllemeter med litteratur om overraskelse for å gjengi slike hendelser, og for å prøve å belyse og forstå temaet. Sun Tzu, Basil Liddel Hart og J.F.C Fuller er sentrale personer i dette arbeidet.⁵ Mitt arbeide er i så måte intet unntak, ikke ved at jeg sammenligner meg med dem, men ved at jeg ønsker å belyse og oppnå innsikt i tematikken. Jeg er naturlig nok svært interessert og fascinert i temaet siden jeg ønsker å bruke så mye tid og arbeid på det. Jeg har

² Kam, E. (1988), s 2

³ ”Krigens prinsipper er tidløse operative normer som troppeførereren må prøve å tilfredstille under planlegging og gjennomføring av operasjoner“ Diesen, S. (2000), s 149

⁴ Strategiske, operasjonelle og taktiske nivå.

⁵ John Fredrick Charles Fuller illustrerer dette blant annet i sin bok ”The Reformation of War”, Basil Henry Lidell Hart gjør dette i sin bok ”Strategy” og Sun Tzu gjennom boken ”Kunsten å krige”.

tidligere skrevet en semesteroppgave⁶ hvor jeg har drøftet overraskelse på krigens ulike nivåer. Da fant jeg det i løpet av arbeidsprosessen spesielt interessant å vurdere overraskelse på det strategiske nivå. Denne type overraskelse utspiller seg som regel på sitt mest dramatiske ved innledningen til kriger og får ofte store konsekvenser for krigenes forløp.

Jeg har tidligere skrevet at overraskelse på strategisk nivå ikke kan avskrives som et prinsipp i moderne krigføring.⁷ Derfor ønsker jeg i dette arbeidet å vurdere bruken av strategisk overraskelse for å oppnå en bedre forståelse for tematikken. Dette ønsker jeg å gjøre gjennom å vurdere bruken av strategisk overraskelse i lys av tre forskjellige historiske hendelser/caser, for å se om det finnes generelle trekk ved denne typen overraskelse og vurdere dette opp mot relevant teori. Jeg ønsker derfor å ta for meg det tyske angrepet på Norge 9. april 1940, det japanske angrepet på Pearl Harbor / USA 7. desember 1941 og det arabiske angrepet på Israel 6. oktober 1973. Målet er å kartlegge hvilke handlingsalternativer en angriper kan bruke for å kunne overraske en fiende strategisk gjennom å belyse historiske caser.

Av hensyn til at enkelte begreper vil framtre som klarere etter den teoretiske gjennomgangen, vil den mer konkrete hensiktsformuleringen presenteres ved slutten av teorikapittelet (punkt 2.4).

1.3 Avgrensing

Dette arbeidet har ikke som mål å analysere i sin helhet hvorfor ofrene i de ulike casene ble overrasket. Målet er, som jeg har skissert, å kartlegge hvilke handlingsalternativer en angriper kan bruke for å kunne overraske en fiende strategisk gjennom å belyse historiske caser. Dette innebærer at vurderinger av offerets interne problemer, beslutninger, tiltak, etterretningsorganisasjon og liknende (som er sentralt i mye av den litteraturen jeg har benyttet) ikke er en sentral del av dette arbeidet.

Selv om dette dreier seg om overraskelse på det strategiske nivå vil det i det følgende også diskuteres og refereres til taktiske og operasjonelle tiltak. Dette fordi man helt klart ser at det ikke er mulig å isolere krigens nivåer fra hverandre. Disse nivåene er konstruerte nivåer for krigføring, og det viser seg ofte at det er sterke koblinger mellom handlinger på et nivå og effekten på andre nivåer. Dette innebærer for eksempel at operasjonelle og taktiske tiltak kan ha betydning for å kunne oppnå en strategisk overraskelse.

⁶ Larsen, S. (2003)

⁷ Ibid, s 10

1.4 Metode

I dette arbeidet vil jeg presentere relevant teori ved overraskelse for å analysere og vurdere tre historiske caser. Dette for å forstå bruken av overraskelse i de ulike casene og for å oppnå en større innsikt i fenomenet generelt.

Dette er sentralt og viktig, da overraskelse på strategiske nivå ofte får store konsekvenser for en nasjon. Noen vil kanskje påstå at dette anses som en vitenskapelig tilnærming som kan oppfattes som ”Jominiansk”⁸, et søk etter en fasit, hvis den blir for rigid og bastant. Dette er ikke mitt formål. Kriger og konflikter er svært forskjellige, og det kan få dramatiske konsekvenser å tro at handlemåten i den forrige krigen er fasiten i den neste. Israelerne og nordmennene fikk smertelig erfare dette i de konfliktene som studeres i dette arbeidet. Dette understreker at fokuset er å belyse de tre casene i lys av teoretiske handlingsalternativer i et forsøk på å oppnå større *forståelse* for temaet overraskelse. Ikke å skape en fasit. Samtidig vil arbeidet forhåpentligvis gi en større forståelse av overraskelsens natur, i tillegg til å belyse noen av de mest grunnleggende teoretiske rammefaktorene og måtene å overraske på. Teorien er ment for å gripe emnet, og er en måte å stille spørsmål til tematikken.

Jeg har valgt å basere det foreliggende arbeidet på en del teorier som er basert på historisk lærdom, og ikke minst på et litteraturstudium av de casene som det søkes ”svar” i. Dette har medført mye lesing for å oppnå tilstrekkelig innsikt i de ulike casene, slik at resultatet inneholder nok faglig substans. Dette blir altså et forsøk på å lære av historien gjennom andre historikers tolkning av fortiden. I dette ligger kanskje også kjernen i problemet, ved at man baserer seg på noe andre har tolket seg fram til.

*”Dette (re)konstruksjonsarbeidet foregår i et samspill mellom de overleverte restene fra fortida og historikeren, med hans eller hennes problemstillinger, teoretiske forhåndsforestillinger og allmenne horisont.”*⁹

Det er historikerne og forskerne som rekonstruerer fortiden, og man finner det man leter etter, og det kan framskaffes analogier for alt. Men gjennom å bruke flere forskjellige og anerkjente kilder, samt ved å ha et nøkternt forhold til det som blir presentert, kan man komme fram til et brukbart svar.

Et annet problem er at mine caser skjedde i sin samtid, og rammene og forholdene rundt kan være svært forskjellig fra dagens. I tillegg kan kulturforskjeller og partenes ulike vurderinger

⁸ Etter den sveitsiske militærteoretikeren Antoine Henri Jomini (1779-1869) som trodde på at krigen kunne ses i lys av lover og rammer. Betegnelsen brukes ofte i motsetning til ”Clausewitzisk” (etter Carl von Clausewitz) tilnærming som fokuserer på krigens natur, og at ingen ting må tas for gitt.

⁹ Kjeldstadli, K. (1999), s 209

være en mulig feilkilde når man søker i historien. Dette kan man løse ved å ha en kritisk tilnærming til forfatterens vurderinger, samtidig som man må oppnå innsikt i den konteksten de skjedde og den konteksten de ble skrevet.

Som et hjelpemiddel til dette har jeg altså valgt å bruke historien gjennom tre ulike caser. Jeg tror at det er mulig å lære av tidligere hendelser, altså lære av historien, da dette tross alt er de erfaringene vi har. Dette kommer også fram i konklusjonen i Harald Høiback sin studie *Kan vi lære av historien ?* (Oslo, 2003), hvor han avslutningsvis påpeker at ”*Legger vi en rimelig tolkning av ordet læring til grunn, må vi konkludere at vi kan lære av historien*”.¹⁰

Jeg har valgt å ta for meg det tyske angrepet på Norge i 1940, det japanske angrepet på Pearl Harbor i 1941 og arabernes angrep på Israel i 1973. Tre caser kan ikke gi noen sikre svar og dekker nødvendigvis ikke alle aspekter ved strategisk overraskelse. Tanken min har allikevel vært å vurdere *varierte* caser, i tillegg til at dette har vært caser som jeg ikke har kjent spesielt godt til på forhånd innenfor denne tematikken. Jeg mener at mitt utvalg representerer dette ved at de har skjedd i tre forskjellige deler av verden, og av (og mellom) ulike folkeslag og kulturer. Dette tror jeg kan bygge opp rundt validiteten og illustrere at overraskelse, og strategisk overraskelse, har vært et generelt fenomen. I tillegg involverte de svært ulike militære operasjoner i forhold til teknologi, våpen og gjennomføring. Tyskerne og japanerne utførte ulike maritime angrep, med ulikt innslag av luftmakt. I tillegg var landstyrker sentrale for tyskerne. Oktoberkrigen var derimot preget av landstyrker, i tillegg til at utnyttelsen av luftmakt ble sentralt sett i lys av overraskelse. Målsettingen for overraskelsesangrepene, politisk og militært, i de ulike casene var også svært forskjellig. Dette har involvert arabere, nazister, japanere og ofrene har vært stormakter og småstater og bør kunne gi et brukbart mangfold. Spredningen tidsmessig er ikke så stor, men strategisk overraskelse har, slik jeg ser det, spesielt blitt utnyttet i perioden 1940-1990. Perioden før 1940 var ofte preget av en ordnet og ryddig start på krig i form av innledende krigserklæringer og lite fokus på å utnytte det strategiske overraskelsesaspektet. Perioden fra 1940 var dermed et slags brudd med den tidligere tenkningen og politikken rundt det å innlede en krig. Den fikk også en større effekt gjennom at den industrialiserte krigen ikke var et isolert fenomen slik kabinettskrigen og slagmarkskrigen hadde vært, men involverte hele samfunnet og fikk vel så store sivile konsekvenser som militære. Fra Gulfkrigen i 1991 og ser vi igjen at strategisk overraskelse i liten grad blir utnyttet. Dette henger blant annet sammen med den verdensorden som råder med FN, folkeretten og ikke minst USA som militærteknologisk supermakt. USA har naturlig nok vært svært involvert i konfliktene i denne perioden, og militært har det ikke vært nødvendig å overraske strategisk. Vel så viktig er det nok at det i mange

¹⁰ Høiback, H. (2003), s 135

tilfeller ville ha virket mot sin hensikt politisk å overraske strategisk, når man samtidig forsøker å bruke tvangsmakt ovenfor en motstander. Dessuten er dagens verden mye mer åpen og gjennomiktig blant annet på grunn av media, og det kan nok i mange tilfeller være vanskelig å overraske strategisk.

Jeg har valgt å tilnærme meg arbeidet ved å belyse teoretiske rammefaktorer som jeg mener er essensielle når man skal vurdere strategisk overraskelse. Jeg mener at man rett og slett må ha en større forståelse for overraskelsens natur, og har derfor analysert fenomenet slik jeg forstår det. Noe er bygd på kjent teori, mens andre områder kanskje er mindre kjent for enkelte lesere. Deretter har jeg valgt å bruke sentrale deler av denne teorien i drøftingen av de tre ulike casene i håp om å kunne kartlegge hva en angriper kan spille på for å kunne overraske en fiende strategisk gjennom å belyse historiske caser. Av hensyn til at en del begreper lanseres i teorikapitlet blir derfor hensiktsformuleringen presentert til slutt i kapittel 2.

1.5 Litteratur

”Probably the principal difficulty for a historian of the Arab-Israeli Middle East Wars is to obtain reliable data.”¹¹

Sitatet illustrerer at det kan være vanskelig å studere litteratur når man skal bruke dens innhold i et arbeide. Et arbeid som er bygd opp som et litteraturstudium krever naturlig nok mye lesing. I denne forbindelsen har jeg forsøkt å bruke flere kilder på hver case for å kvalitetsikre og øke validiteten. Allikevel har jeg valgt i stor grad å trekke hovedlinjene for casene på bakgrunn av en eller to forfattere. Dette for å kunne presentere et mer enhetlig, og ikke for spredt og uklart bilde av hvordan ting skal ha skjedd. I tillegg har jeg i stor grad supplert med flere forfattere som har behandlet den tematikken som jeg har jobbet med. Dette gjør at jeg kan ha brukt bøker som har fått varierende omtale på grunn av sine konklusjoner. Dette mener jeg ikke overskygger det at de omtaler endel sentrale detaljer som er korrekte, og dermed relevant for dette arbeidet. Samtidig har jeg prøvd, der det har vært mulig, å bruke kilder som ikke er skrevet umiddelbart etter hendelsen. Fokuset mitt er relativt snevert, og har ikke vært behandlet spesifikt av en enkelt forfatter. Derfor har jeg vært nødt til å søke forståelse i mange kilder. Dette gjelder for alle casene.

Unntaket er Ephraim Kam, som jeg har støttet meg på både i teoridelen og i alle tre casene. I sin *Surprise Attack – the victims perspective* (London, 1988), gjør han også en casestudie av overraskelse. Dette gjør han men med litt annen hensikt enn det jeg har, for å se

¹¹ Dupuy, T. N. (1978), s XV

overraskelsesangrep fra offerets perspektiv. I teoridelen er han brukt en del i utredningen om krigens natur.

Teorien for øvrig baserer seg på overraskelsens arenaer og overraskelsens metoder. Arenaene er trukket fram da disse er ”etablerte sannheter”, og allment beskrevet og sitert. I overraskelsens metoder har jeg basert meg på Einar-Tore Larssen sitt arbeid *Manipulation og semiotikk* (Århus, 2002) og *Fem forelesninger om makt og språk* (Luftkrigsskolen, 2002, upublisert manuskript), hvor han beskriver hvordan man kan påvirke en motstanders tro ved å håndtere egen framferd. Han er valgt da den generelle litteraturen om overraskelse i stor grad bare beskriver hvordan offeret har blitt påvirket. Det finnes derimot lite som teoretisk analyser de ulike varianter av påvirkningshandlinger.

Angrepet på Norge er behørig beskrevet av mange forfattere. Temaet er svært sentralt i vår historie og krigshistorie, og derfor godt beskrevet i litteraturen. Ole Kristian Grimens presenterer dette godt i bind 1 av bokserien *Norge i Krig – Overfall* (Oslo, 1984). I tillegg er Francois Kersaudy sin *Kappløpet om Norge – Det allierte felttoget i 1940* (Oslo, 1990) et anerkjent verk som behandler en del av de problemstillingene jeg arbeider med. Michael Tamelander & Niklas Zetterling sin *9. april. Nazitysklands invasjon av Norge* (Oslo, 2001) er også brukt en del, da dette er et nyere arbeid som har gjengitt relevant informasjon for arbeidets tema.

Pearl Harbor er blitt nøye og sirlig vurdert av amerikanerne, da dette naturlig nok er sentralt i amerikansk krigshistorie. Gordon William Prange sin *At Dawn We Slept - The Untold Story of Pearl Harbor* (New York, 1981), er et nitidig arbeid som ble ført i pennen av noen av hans nære medarbeidere, og var basert på hans omfattende forskning gjennom flere tiår. I tillegg er casen også basert på Roberta Wohlstetter sitt anerkjent verk *Pearl Harbor – Warning og Decision* (Stanford, 1962).

De forskjellige vurderingene av Oktoberkrigen er preget av hemmeligholdelse av egne analyser, og beskrivelsene har ofte en tendens til å være propagandistiske. P R Kumaraswamy sitt samleverk *Revisiting The Yom Kippur War* (London, 2000) gav en del overordnede linjer i forhold til konflikten. I tillegg gav Chaim Herzog sin bok *The War of Atonement* (London, 1975), også et godt bilde av krigføringen generelt. I tillegg virker det som om hans vurdering av egyptiske tiltak og israelske konsekvenser er ærlig og korrekt beskrevet.

2 Teori

Det vil være naturlig å avklare hvordan jeg definerer strategisk overraskelse og hva jeg legger i begrepet.

En generell definisjon av *overraskelse* er:

Overraskelse: *det å overraske (komme brått over, overrumple, forbause, ta på sengen, komme som en bombe på, som lyn fra klar himmel).*¹²

Dette gir et grunnlag for forståelse av hva overraskelse egentlig innebærer, og tilsier at det er et fenomen som påvirker mennesker og deres handlinger.

Sett fra et militært perspektiv finnes det også mange definisjoner på hva overraskelse er. US Army sin FM 100-5 har en ganske vanlig og generell formulering:

Surprise: *”Strike the enemy at a time or place or in a manner for which he is unprepared.”*¹³

og Generalløytnant Sverre Diesen har en liknende definisjon på norsk:

*“Overraskelse oppstår altså når angrepet kommer på uventet sted, til uventet tid eller på en uventet måte, og forsvarerens opprinnelige planer som følge av dette må endres eller tilpasses.”*¹⁴

Dette var altså overraskelse generelt samt i en militær kontekst, og gir uttrykk for at det handler om å gjøre noe som motstanderen ikke forventer og som kan medføre ulempe for han. Samtidig dreier det seg militært om å gjøre dette tidsmessig, stedsmessig og/eller måtemessig.

Når det gjelder overraskelse på det strategiske nivå må man ta for seg ordet *strategisk*, som i denne sammenhengen refererer til krigens *nivåer*. En generell definisjon av “strategic level of war” er: *“The level of war at which a nation, often as a member of a group of nations, determines national or multinational (alliance or coalition) security objectives and guidance, and develops and uses national resources to accomplish these objectives.”*¹⁵

Strategisk overraskelse innebærer dermed å overraske på det ”høyeste” av krigens nivåer. Det vil si at man klarer å overrumple nasjonen og det overordnede militærvesen ved å angripe han på et uventet sted, til en uventet tid og/eller på en uventet måte. Noen kjente definisjoner har vært vanskelig å finne, men en ukjent en er desto bedre:

¹² *Norsk Ordbok* (1998), s 631

¹³ *Field Manual 100-5* (1994), s 2-5

¹⁴ Diesen, S. (2000), s 141

¹⁵ *Dictionary of Military Terms* (1995), s 361

”Strategic surprise is the sudden realization that one has been operating on the basis of an erroneous threat perception. It occurs through failure to predict, much less anticipate, an acute and immediate foreign threat to the "vital" national interests.”¹⁶

2.1 Overraskelsens natur

Innledningen har vist at overraskelse er et fenomen som kan betraktes både i dagliglivet og i en militær kontekst. Fenomenet er grunnleggende ved at det handler om menneskers reaksjon på andre menneskers handlinger, eller mangel på handlinger. Ephraim Kam påpeker også at til tross for at man har blitt overrasket tidligere, eller at man har innsett at livet innebærer overraskelse, kan man ikke gjøre seg immun eller mindre sårbar for denne.¹⁷

Kam sier videre at det handler ikke om ignorering av sannsynlighet, men heller om at man ser en ting som usannsynlig, og når det da allikevel skjer blir man overrasket siden en ikke hadde planlagt med dette. Det vil også kunne være slik at offerets forestillinger er så snevre at det ikke klarer å forutse hva som kommer, og da vil overraskelsen få enda større effekt. Overraskelse er komplekst. For det første betyr det at en handling eller utvikling har skjedd i motsetning til offerets antagelser. Deretter er det jo slik at overraskelse kommer uten varsel, tar offeret uforberedt og ofte vil gi en mangelfull respons. Til sist er det slik at denne plutselige handlingen framkaller emosjoner som, hvis de er sterke nok, får offeret ut av balanse, i hvert fall for en periode. Dette er sentralt når man skal prøve å si noe om overraskelsens natur. Overraskelse er også et spørsmål om grad, styrke, karakter og vil variere fra situasjon til situasjon, og fra person til person.

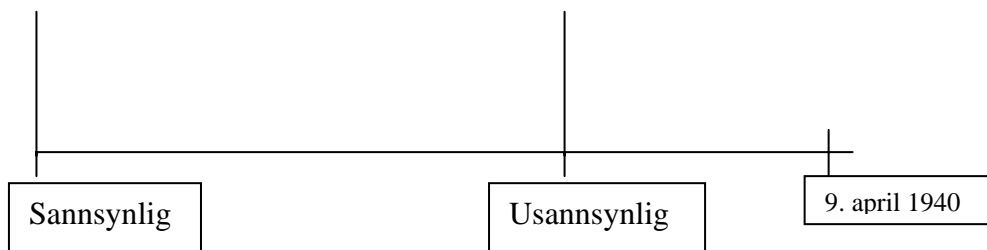
Kam prøver å illustrere at man kan se for seg at man i en ende av en skalaen har fravær av overraskelse, hvor alt passer med offerets forventninger. I andre enden er det total overraskelse, hvor offeret er helt uforberedt. Mellom disse to ytterpunktene har man ulike grader av overraskelse hvor man bruker som kriterier: i hvilken grad slår offerets antagelser galt, hvilken grad av beredskap har offeret og hva er resultatet av den plutselige hendelsen.

En annen måte å se overraskelse på, er å se det på en liknende måte i forhold til sannsynlighet. Dessto lengre du kommer mot det usannsynlige jo mer overrasket blir du. I tillegg vil man ha situasjoner som ligger utenfor hva man kan forestille seg, og som vil være svært skjebnesvangre hvis de blir gjennomført. Vår forestilling er altså så snever at vi ikke klarer å forutse det som

¹⁶ http://www.mindef.gov.sg/safti/pointer/back/journals/1998/Vol24_3/6.htm (lastet ned 01.03.2004).

¹⁷ Kam, E. (1988), s 7

kommer, eller at vi anser det som usannsynlig. Det strategiske overfall av Norge 9. april 1940 kan vel falle innenfor denne tilnærmingen, og det kan illustreres slik.¹⁸

Figur 1: Overraskelse og sannsynlighet.

Eller som Odd-Bjørn Fure skriver: ”Endelig var ’Weserübung’ så dristig at den for både norske og britiske myndigheter overskred grensen for det tenkelige”.¹⁹ Angrepet lå ganske enkelt utenfor den gjeldende virkelighetsoppfatning eller fatteevne.

Kan man så trekke likheter mellom ulike militære overraskelser? Kam sier at man må erkjenne at hver case av overraskelse er unik. Ingen er identiske eller helt like. Men han poengterer at de ser ut til å inneha tre hovedelementer:²⁰

For det første er det en militær handling som ikke er i samsvar med offerets forventninger og antagelser. Sett i lys av dette er *styrken på overraskelsen avhengig av karakteren og dybden på disse antagelsene*. For det andre forutsetter overraskelsesangrep en svikt i forhåndsvarsel – *styrken på overraskelse er i motsatt samsvar av timing og klarhet på varselet*. Og sist – et overraskelsesangrep avdekker offerets mislykkethet i å møte trusselen på en adekvat måte. *Av dette kan man si at graden av overraskelse kan utledes av offerets beredskap når angrepet starter*.

Og det vil være logisk å se at det er et klart samsvar mellom de tre hovedelementene. Antagelser og forventninger til et mulig angrep bestemmer klarheten og timingen på varslingen, og nøyaktigheten på varselet avgjør både hurtigheten på respons, samt graden av beredskap i forhold til en krig. Vi får med andre ord en slags følgefeil.

Overraskelse er som vi har sett et komplekst prinsipp med mange ulike tilnærminger. Diesen skriver jo i det innledende sitatet (side 11) at en effekt av overraskelse er at den som blir overrasket må endre på og tilpasse sine planer. Han sier videre at ”*det å skulle foreta denne endringen i en situasjon der man allerede er under ild, er åpenbart både et praktisk problem og*

¹⁸ Figuren er brukt av førsteamanuensis Nils Naastad i forelesning ved LKSK II 2002-04.

¹⁹ Fure, O-B. (1996), s 372

²⁰ Kam, E. (1988), s 8-9

en ekstremt stressende situasjon for vedkommende sjef, og resultatet er derfor ofte at motstanderen bryter sammen før en slik reorganisering lar seg gjennomføre”.²¹ Det psykologiske aspektet og de interaksjoner og stressreaksjoner dette medfører på individet, og dermed på avdelingen, er derfor sentralt og en av hjørnesteinene i overraskelsens natur. Logikken i overraskelse er at angriperen forsøker å skaffe seg en fordel ved å operere på en slik måte i forhold til fienden at han utnytter fravær av eller nedsatt beredskap. Dette kan i tillegg til å være bevisste handlinger fra fienden, komme av menneskelig persepsjon, forutinntatthet, feilvurderinger, dårlig organisering, intern friksjon, dårlig etterretning eller liknende. Nettopp dette gjør prinsippet til en sentral styrkemultiplikator, som kan gjøre at en kvantitativ og kvalitativ underlegen styrke kan overvinne en i utgangspunktet bedre motstander.

Som vi så av sitatene fra Sverre Diesen og *FM 100-5* skisserte de begge tre tilnærminger (tid, sted og måte) til å overraske en fiende. Dette har jeg valgt å kalle overraskelsens arenaer, og dette skal jeg nå komme nærmere innpå sammen med de ulike *metodene* som finnes for å påvirke offerets *tro og forventning*.

2.2 Overraskelsens arenaer

Tid. Sted. Måte. Dette er de tre arenaene eller overordnede mulighetene man har til å overraske en fiende. Generelt kan man si at ved å manipulere med en eller flere av disse tre kan man skaffe seg et fortrinn.

2.2.1 Tid

” *surprise is a temporal phenomenon.*”²²

Robert Leonhard fokuserer i boken *Fighting by Minutes* på tidsaspektet ved krigføring generelt, og ved overraskelse spesielt. Han isolerer tidsvariabelen og prøver å forklare hvordan man kan oppnå overraskelse ved å utnytte tiden. Dette kommer til uttrykk gjennom hans to sentrale begreper ”delaying detection” og ”hastening contact”.²³ Han hevder at normaltilstanden for militære styrker er å være uforberedt, og at de i den tiden de er forberedt kun er det innenfor et visst spekter av potensielle hendelsesforløp. På grunn av dette iverksetter avdelinger og styrker ulike former for sikkerhetstiltak for å opparbeide seg nødvendig tid for å kunne være kampklar hvis alarmen går. Nøkkelen til å kunne overraske en slik avdeling ligger enten i å forsinke

²¹ Diesen, S. (2000), s 141

²² Leonhard, R. (1994), s 140

²³ Ibid, s 148

deteksjonen av egne styrker (delay detection), gjennom for eksempel å operere i skjul eller ved hjelp av ulike former for list, slik at motstanderens styrker mobiliserer for sakte. Den andre muligheten ligger i å overraske fienden gjennom å framskynde kontakten med han hurtigst mulig etter man selv har blitt detektert (hastening contact). Hvis man da oppnår kontakt hurtigere enn det fienden har planlagt med, har man oppnådd overraskelse. Utnyttelse av Leonhards begreper vil gi en overraskende effekt, og effekten blir kanskje enda større hvis man spiller på begge mulighetene.

2.2.2 Sted

”Fienden må ikke kjenne til det stedet der vi vil gå til kamp mot han. Om han ikke kjenner til det, må han forberede seg på mange steder. Om han må forberede seg på mange steder, vil de styrkene vi går til kamp mot, være fåtallige.”²⁴

Å angripe fienden på, eller fra, et sted som han ikke forventer er en annen måte å overraske han på, og dette har også vært utnyttet i mange slag og kriger. Ofte vil det være en forsvarers største problem å vurdere *hvor* angrepet vil komme. Han vil aldri ha nok ressurser til å forsvare seg like godt overalt. Fienden kan altså ha brukbar etterretning på *at* et angrep kan komme, men det kan, som for eksempel under den allierte landsettingsoperasjonen i Normandie i 1944, være vanskeligere å fastslå nøyaktig *hvor* dette vil komme. Angriperen må med andre ord fokusere på å få offeret til å tro og ikke tro på en måte som gjør at han ikke forutser hvor du har tenkt å angripe. Dette kan man oppnå ved å skjule egne intensjoner og styrkeoppbygging, gjennom for eksempel kamuflasje og hemmeligholdelse, for å oppnå beskyttelse av egne styrker.²⁵

2.2.3 Måte

”Dukk opp der han må ile inn, og il fram der han ikke forventer det.”²⁶

En tredje tilnærming til å oppnå overraskelse er å angripe en fiende på en måte, eller med en metode, som han ikke er forberedt på. Dette kan være ved å utvikle en type teknologi som gjør at man kan angripe han på en hittil ukjent eller uprøvd måte. Eksempler på dette er Stealth fly og kryssermissiler som overrasket offeret når de ble tatt i bruk, og slike trusler vil i starten være vanskelig å forholde seg til. Å angripe på en ny måte kan også bety at man har satt kjent teknologi inn i et nytt system. Dette er med andre ord en mer revolusjonerende doktrinær måte å

²⁴ Bøckman, H. (1999), s 50

²⁵ Se forøvrig Figur 4, side 19.

²⁶ Bøckman, H. (1999), s 49

overraske fienden på. Dette vil ofte få enda større konsekvenser for offeret, da det kan rukke ved hele grunntanken i deres forsvarskonsept. Et godt eksempel på dette var det mobile tyske blitzkrieg konseptet som overrasket motstanderne, som ikke var vant til denne type krigføring. Et annet eksempel er organiseringen av det britiske luftforsvaret før og under "The Battle of Britain" i 1940. Denne organiseringen var overraskende for tyskerne som ikke hadde forventet dette, til tross for at de selv besatt liknende og til dels bedre teknologi, og bidro til britisk suksess i slaget (og krigen).

2.3 Metoder: Forventning og framtrede

Fra å ha definert, overraskelse og sett på hvilke *arenaer* overraskelse kan utnyttes gjennom, er det naturlig å belyse nærmere hvordan overraskelse fungerer. Hvordan skal man klare å overraske en militær motstander. Hvilke *metoder* har man?

Grovt kan man si at overraskelse er avhengig av en motstanders forventninger. Det vil i utgangspunktet si det han tror kommer til å skje, det han anser som usannsynlig og det han overhodet ikke har forventning om, altså det uforutsette. Overraskelsen oppstår når man klarer å skape et brudd mellom den utviklingen motstanderen forventer og den faktiske utviklingen. Det er dette bruddet mellom forventning og faktisk forløp som er sentralt, og det kan framtvinges på mange ulike måter og over hele spekteret av krigføring.

Utøveren av overraskelse har to hovedtilnærminger for å skape dette bruddet. Han kan enten *aktivt* prøve å innvirke på motstanderens forventninger, og styre disse i ønsket retning. Den andre tilnærmingen er mer *passiv*, og handler om å utnytte de eksisterende svakhetene som ligger i motstanderens forventninger.

Ved å foreta en analyse av påvirkningshandlingen "få til å tro" kan man se for seg fire forskjellige tilnærmingsmåter til å påvirke motstanderens forventning:²⁷

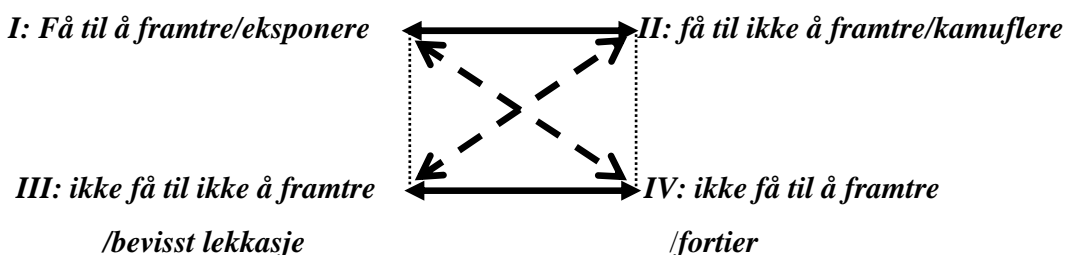
²⁷ Analysen som følger er gjennomført med basis i Greimastradisjonens semiotiske kvadrat, og den analysepraksis som ligger til grunn for Einar Tore Larssens artikkel, "Manipulation og semiotik", *Semikolon* nr. 4, Århus 2002, s 57-77, og hans forelesningskompendium *Fem forelesninger om makt og språk*, Luftkrigsskolen 2002, ikke publisert, s 21

Forventningsopprettholdelse (III) er en mer passiv handling, hvor utøveren av overraskelse unngår å gjøre noe som kan redusere offerets forventning og heller prøver å utnytte muligheten for overraskelse dette gir. Et eksempel her er den tyske utnyttelsen av allierte forventinger i forbindelse med opptrappingen til "Fall Gelb". De Allierte forventet at hovedangrepet vil komme nord for den belgiske byen Liège, og dette utnyttet tyskerne ved at operasjonene i forkant ble gjennomført slik at denne forventningen ikke ble svekket.

Opprettholdelse av forventningsfravær (IV) er også en passiv tilnærming hvor man ønsker å utnytte det at motstanderen ikke har noen forventning til det som skal skje (man prøver altså å unngå å skape forventninger som ikke er ønskelig sett fra egen side). Her kan vi bruke et nasjonalt eksempel, ved å si at tyskerne i 1940 utnyttet det norske fraværet av forventning om krig ved å ikke foreta seg noe som kunne få oss til å tro at et angrep var under oppseiling.

Tro og forventning er som jeg har beskrevet to sentrale faktorer ved det å overraske en motstander. *Hvordan* kan man så påvirke denne troen og forventningen som motstanderen har til egen fordel. Dette er like sentralt, og svært relevant, i og med at jeg i dette arbeidet skal prøve å kartlegge hvilke handlingsalternativer en angriper kan bruke for å kunne overraske en fiende strategisk.

Muligheten for å overraske ligger i håndtere egen *framtrøden* på en gjennomtenkt måte. Med dette vil jeg beskrive hvilke virkemidler man kan bruke for å overraske motstanderen. Dette kan altså anses som virkemidler man har mulighet til å spille på for å innvirke på tro og forventning.

Figur 4. De fire varianter av framtrødenhåndtering slik de framkommer ved projeksjon på det semiotiske kvadrat.²⁸

²⁸ Denne figuren er en bearbeiding av arbeidet til Einar Tore Larssen, "Manipulation og semiotik" *Semikolon* nr 4, Århus 2002, s 61

Man bruker altså eksponering for å få noe til å framtre, mens man kamuflerer for å få noe til ikke å framtre. Likeledes kan man bruke bevisst lekkasje for å ikke få noe til ikke å framtre, mens man fortier for å hindre noe i å framtre. Man kan se på de to første som aktive tiltak hvor den som overrasker må gripe aktivt inn i det som framtrer for offeret. De to siste kan derimot ses som passive tiltak hvor man ikke griper aktivt inn og endrer noe, men at man heller utnytter motstanderens forestilling om eksisterende framtreten på en måte som gagnar en selv.

For å illustrere figuren bedre kan vi eksemplifisere ved hjelp av krigshistorien. Operasjon Overlord, den allierte landsettingen i Normandie i 1944, spilte på alle de fire mulighetene som ligger i framtretenshåndtering. Dette kom til uttrykk gjennom den snedige villedningsplanen, Fortitude, som skulle sørge for å holde tyskerne uvitende om den forestående landsettingen langs strendene i Normandie.

En viktig del av Fortitude var å få til å framtre en fiktiv amerikansk armegruppe, FUSAG,²⁹ som skulle være ledet av general George S. Patton. Denne skulle ha hovedkvarter i Kent i Sørøst-England hvor Kanalen er på det smaleste. Denne innbilningen ble konstruert ved å eksponere simulerte avdelinger, utstyr og ulike former for signaltrafikk.³⁰ Dermed håpet de at tyskerne måtte avgi store styrker til området rundt Calais, som lå ca 300 km nord for Normandie. For å øke effekten av dette sørget de allierte for å la tyske rekognoseringsfly få lov til å operere uhindret over Kent.³¹ Man lot altså den simulerte armegruppen framtre gjennom en bevisst lekkasje. Samtidig hindret man tyskerne aktivt i å drive etterretning i de deler av England hvor de reelle invasjonsstyrkene befant seg. Man drev altså aktiv kamuflasje for å få de reelle styrkene til ikke å framtre. Samtidig sørget de allierte for at de innledende interdiktoperasjonene mot viktig tysk infrastruktur ved en landgang i Normandie, ikke dannet noe mønster som pekte mot en invasjon i Normandie.³² Derfor bombet de allierte også mer eller mindre unyttige mål som ikke kunne assosieres med en landgang i Normandie. Altså kamuflerte de det de ønsket å oppnå gjennom en ”signaturspredning”.

Gjennom disse og andre tiltak oppnådde de allierte den overordnede informasjonsstrategien. En fortelse gjennom å ikke få Normandie til å framtre som det reelle målet.

Dette eksemplet illustrer bruk av framtreten på stedsarenaen, da dette var det mest sentrale for de allierte i denne operasjonen. Som vi vil se av drøftingen er det fullt mulig å håndtere framtreten også på de to andre arenaene der overraskelse opererer, tid og måte. Samtidig må det

²⁹ First US Army Group

³⁰ Dear, I. C. B., red (1995), s 285

³¹ Kemp, A. (1994), s 32

³² Eisenhower, D. D. (1948/77), s 232-233

påpekes at skillet mellom de fire variantene noen ganger kan være vanskelig å definere. Noen ganger kan det for eksempel være vanskelig å skille mellom om fienden eksponerer noe, eller om det er en bevisst lekkasje. Det som man må fokusere på er hvor aktiv utøveren er i sine handlinger for å understøtte håndteringen av framturen. Dess mer aktiv utøveren er i sin framgangsmåte, dess nærmere kommer man (i dette tilfellet) en eksponering.

Overraskelse kan altså oppnås ved håndtering av framturen for å påvirke motstanderens tro. Som vist er eksponering, kamuflering, lekkasje og fortiing fundamentale begreper innen overraskelse og dermed militærkunst. Disse *metodene* kan brukes i forhold til alle overraskelsens arenaer (tid, sted, måte). Overgriperen villeder altså offeret for å skjule egne hensikter og styrker på en slik måte at det han virkelig gjør overrasker offeret, og blir en *styrkemultiplikator*, som gir overgriperen en innledende fordel.

Gjennom teoridelen har jeg belyst overraskelsens *arenaer*, i tillegg til at jeg har lansert ulike *metoder* for å håndtere framturen, som gode måter å basere overraskelse på.

Med bakgrunnen i dette er hensikten med dette arbeidet:

2.4 Hensiktsformulering

Hensikten med dette arbeidet er å vurdere i hvilken grad overraskelsens arenaer ble benyttet i de ulike casene, og i tillegg se hvordan arenaene ble utnyttet med bakgrunn i framturenshåndtering.

3 Caser

Jeg vil altså nå prøve å trekke vekslers på noen av de erfaringer vi har gjennom krigshistorien for å kunne kartlegge hvilke handlingsalternativer en angriper kan bruke for å kunne overraske en fiende strategisk. Dette skal jeg altså gjøre gjennom å *vurdere i hvilken grad overraskelsens arenaer ble benyttet i de ulike casene, og i tillegg se hvordan arenaene ble utnyttet med bakgrunn i framtrendeshåndtering.*

For å gjøre dette, og ikke minst for å få til en leselig og naturlig struktur, har jeg valgt å se hver case i lys av overraskelsens arenaer: *tid, sted og måte.*

Jeg har ikke lagt vekt på å drøfte de tre casene i kronologisk rekkefølge, da dette er uvesentlig i forhold til hensikt med dette arbeidet.

3.1 Pearl Harbor – Tora Tora Tora³³

”Yesterday, December 7, 1941 – a date which will live in infamy – the United States of America was suddenly and deliberately attacked by naval and air forces of the Empire of Japan.”³⁴

Søndag 7. desember 1941 er en sentral dag i amerikansk historie. Det japanske luftangrepet mot den amerikanske stillehavsflåten som lå til kai i Pearl Harbor var starten på Stillehavskrigen under Andre Verdenskrig. Den japanske styrken, ledet av Viseadmiral Chuichi Nagumo, bestod av 6 hangarskip, 2 slagskip, 3 kryssere, 9 destroyere samt et antall forsyningskip,³⁵ i tillegg til ubåter og miniubåter.³⁶ Etter en hemmelig rendezvous i Kurilene, satte styrkene kursen mot Pearl Harbor den 26. november. Angrepsstyrken fikk den endelig autorisasjon fra Tokyo den 5. desember. Angrepet bestod av to påfølgende bølger med stupbombere og torpedofly. Japanske tap i forbindelse med angrepet var 29 fly og 5 miniubåter, men de påførte amerikanerne desto større tap: 8 slagskip ble enten senket eller skadet, 3 kryssere hardt skadet og 160 fly ødelagt på bakken. Japanerne mistet mindre enn 100 mann, mens amerikanerne hadde totalt 4500 skadede eller drept. Til tross for den betydelige suksessen, var den ikke fullkommen. Ingen av de tre hangarskipene som tilhørte den amerikanske stillehavsflåten var tilstede under angrepet på Pearl Harbor. Samtidig var Viseadmiral Nagumo sin beslutning om å ikke sende inn en tredje bølge

³³ Tora! Tora! Tora! (Tiger! Tiger! Tiger!) Signal fra sjefen for luftangrepet, Mitsuo Fuchida, over samband som innledet det japanske flyangrepet under angrepet på Pearl Harbor. Prange, G.W. (1981), s 379

³⁴ President Franklin D. Roosevelt. Address to Congress, 8 December 1941, i Public Papers (1950) vol 10, s 514. Sitatet er her hentet fra *The Oxford Dictionary of Quotations* (1992), s 546.

³⁵ Masson, P. & Neilson, K. (1994), s 647 i *A Dictionary of Military History*

³⁶ Prange, G. W. (1981), s 343

mot faste installasjoner, spesielt oljereserver, noe som gjorde at den delen av den amerikanske flåten som ikke ble senket kunne etterfylle og utbedre skadene sine relativt raskt.

Mye av roten i konflikten lå i hvem som skulle bestemme i stillehavsområdet. Det var sterke motsetninger mellom Japan og USA om innflytelse og ekspansjon i Stillehavsområdet. Japan var avhengig av eksterne ressurser, blant annet drivstoff, og USAs handelsboikott av Japan på grunn av landets involvering i Indokina forsterket konflikten. Formålet med det japanske angrepet på Pearl Harbor var å uskadeliggjøre den Amerikanske Stillehavsflåten for ca seks måneder.³⁷ Dette skulle sikre at Japan kunne operere tryggere under sin ekspansjon sørover.

Pearl Harbor scenarioet er svært komplekst, er gjennomstudert fra alle kanter og inneholder alt fra konspirasjonsteorier til detaljerte minutt til minutt beskrivelser. Men det er også gode skildringer av japanske handlinger, og ut av dette materialet skal jeg vurdere *i hvilken grad overraskelsens arenaer ble benyttet, og i tillegg se hvordan arenaene ble utnyttet med bakgrunn i framtrendeshåndtering.*

3.1.1 Tid

*”One of the most obvious and vital lessons of history is that Japan will pick her own time for conflict.”*³⁸

Kan man så si at det japanske angrepet på Pearl Harbor gav overraskelse på den tidsmessige arena og at framtrendeshåndtering ble utnyttet? For å sette ting i en ramme føler jeg at det er naturlig å gi en kort beskrivelse av sentrale politiske og militære hendelser i 1941. Dette er viktig for å gi litt av rammen rundt angrepet. Sentralt var amerikanske ”alarmer” som førte til økt beredskap. Den første i juni 1940 på grunn av den generelle atmosfæren, blant annet etter Frankrikes fall. Den andre i juli 1941 på grunn av frykt for represalier etter amerikanske tiltak mot Japan (handelsblokade og aktivisering av den Filippinske hæren) som en følge av japanske aktiviteter i Indokina. Den tredje kom i oktober 1941 etter at den moderate Konoye regjering måtte gå av, og ble erstattet av den militaristiske Hideki Tojo³⁹ regjeringen⁴⁰. I tillegg var november en kulminasjonsmåned med hardt diplomati og japanske ”deadlines” for når USA måtte gi etter for de krav som ble stilt.

³⁷ Prange, G. W. (1981), s 374

³⁸ Kam, E. (1988), s 142 siterer Colonel Edward Markham, rådgiver i det Hvite Hus, i rapport fra 1937.

³⁹ Hideki Tojo hadde vært krigsminister (”ministry of war”) i regjeringen til Fumimaro Kondoye.

⁴⁰ Wohlstetter, R. (1962), s 166

Dette var altså innledningen på krigen i Stillehavet mellom stormaktene. Man skulle jo tro at japanerne klarte å oppnå tidsmessig overraskelse siden landene ennå ikke var i krig. Strategisk kan det se ut som om dette ikke var tilfellet. Den diplomatiske utviklingen gikk i bratt utforbakke, spesielt i siste halvdel av 1941, blant annet på grunn av japansk ekspansjon og amerikanske sanksjoner. Partene stilte strenge krav til motparten, og det var liten framgang i forhandlingene. Den amerikanske etterretningstjenesten og regjeringen fulgte utviklingen nøye, og hadde voldsomt mye informasjon om fienden.⁴¹ Informasjonen var dog spredd i en stor organisasjon, og begrenset av store sikkerhetsbegrensinger på hvem som hadde tilgang til MAGIC utskrifter.⁴² Det var derfor aldri noen som satt med det totale bildet over fienden, og de visste heller ikke nøyaktig time og dag for angrepet.⁴³ Allikevel var det en viktig del av Japans strategi å *få amerikanerne til å tro* at det fortsatt var håp for diplomatiet, og at ting ennå ikke var i gjære. Derfor kjørte de dobbeltløp med diplomati og militær klargjøring helt opp mot angrepet på Pearl Harbor.⁴⁴ Dette *bygde forventningene* til amerikanerne om at det ikke skulle bli krig ennå. Dette underbygdes også av det faktum at president Roosevelt innså at USA, som det fredfulle folket han anså at de var, ikke kunne slå til først.⁴⁵ Samtidig ble det stadig sterkere og sterkere signaler på at noe kom til å skje, noe som illustreres ved at etterretningen til både US Navy og US Army anslo 30. november, og etterpå 7. desember, som datoer for en Sørøstlig kampanje. Japanerne var på en måte trent opp i et hjørne, og mente selv at den eneste muligheten for at det japanske keiserriket skulle overleve var gjennom sin aggressive politikk. Den hadde de ført på starten av 40-tallet som et svar på den amerikanske innflytelsen i deres interesseområder. Etter hvert så de den militære konflikten som uunngåelig, og de var villig til å ofre svært mye, noe som resulterte i dette forkjøpsangrepet.

Den militære konvoien brukte imidlertid store krefter på å skjule seg, i håp om at fienden ikke skulle vite at den var en angrepsstyrke, at den var i den posisjonen den var og at den kom til å angripe i nær framtid. Det var altså snakk om å *oppretholde det forventingsfraværet* amerikanerne hadde til et slikt angrep mot Pearl Harbor på dette tidspunktet. En slik forventning hadde verken General Short, Admiral Kimmel eller President Roosevelt.⁴⁶ Dette ble gjort gjennom *strenge sikkerhetstiltak*, blant annet ved en *bevisst lekkasje* av andre styrker rundt Japan

⁴¹ Blant annet ved å kunne lese hemmelig japansk diplomatisk korrespondanse.

⁴² MAGIC var et svært hemmelig dekrypteringssystem som gjorde det mulig å lese japanernes kodete og hemmelige diplomatiske korrespondanse.

⁴³ Wohlstetter, R. (1962), s 387

⁴⁴ Kam, E. (1988), s 193

⁴⁵ Prange, G. W. (1981), s 475

⁴⁶ Lieutenant General Walter C. Short var sjef for de amerikanske hærstyrkene som hadde ansvaret for forsvaret av Pearl Harbor (Commanding General Hawaiian Department). Admiral Husband Edward Kimmel var sjef for den amerikanske stillehavsflåten. Franklin Delano Roosevelt var USAs president (nr 32) i perioden 1933 til 1945.

samt ved å *skjule* angrepsstyrken på vei mot målet. Dette for å *oppretholde det amerikanske forventningsfraværet* om at noe skulle skje mot Pearl Harbor på dette tidspunktet, samt for å bygge og opprettholde amerikanske forventninger om at de japanske marinestyrkene var i områder rundt Japan.

Dessuten forsøkte man tidsmessig å legge angrepet til en søndag, et tidspunkt man hadde etterretning på at mange skip var inne til kai.⁴⁷ Dette var dog ikke helt uventet for amerikanerne, som anså dette som et av de farligste tidspunktene å bli angrepet på.⁴⁸ Til tross for dette hadde Admiral Kimmel mange skip inne på den fatale søndagen, men heldigvis for amerikanerne ikke hangarskipene. Samtidig anså japanerne det som sentralt i den tidsmessige overraskelsen å ta av før soloppgang og angripe rett etter dag gry.⁴⁹ Men amerikanerne hadde i hvert fall ansett det som noe japanerne kunne finne på, uten at dette så ut til å ha fått konsekvenser for forsvaret av Pearl Harbor. Tidsmessig var også falske alarmer et problem. Etter å ha høynet beredskapen tre ganger på et drøyt år på grunn av anstrengte forhold,⁵⁰ og etter å ha reagert på gjentatte ubåtrapporter uten suksess,⁵¹ var det kanskje ikke så rart at man ikke reagerte like hardt hver gang. Dette problemet eksisterer også sammen med et annet faktum som gjør overraskelse så vanskelig. Hvis en angriper ser at de er i ferd med å bli avslørt, kan han jo bare avbryte eller utsette angrepet. Hvem vet hvor mange ganger dette har skjedd gjennom historien? Japanerne selv hadde planen klar. Hvis de ble avslørt, skulle de avbryte oppdraget så lenge det var 24 timer igjen til initieringen av angrepet.⁵² For hver gang man har en falsk alarm eller beredskapsheving, dess mer påvirket blir ens forventninger til at noe ikke skal skje. Man styrker med andre ord egne *forventninger* til at *ingenting kommer* til å skje, i og med at det bare er falske alarmer. Og dette bildet har selvfølgelig ikke fienden noe imot. Han trenger jo bare å drive *forventningsoppretholdelse* om at noe IKKE kommer til å skje. Dette passer også godt inn i det Robert Leonhard nevner om at militære styrker i sin natur er uforberedte.⁵³ Dessuten kan man trekke paralleller fra spesielt hans "delay detection", ved at et hovedmålet til angrepsstyrken var å ikke bli oppdaget før de hadde sendt opp sine fly innefor en 200 miles grense fra målet.⁵⁴

Alt i alt var japanerne villig til å ofre mye for å utnytte tiden til sin fordel, ved å angripe først med de fordelene det ville gi. Allikevel hadde amerikanerne bra etterretning på at ting kom til å skje og at krig var i emningen, men japaneren utnyttet amerikanske forventninger for å oppnå

⁴⁷ Prange, G. W. (1981), s 325

⁴⁸ Kam, E. (1988), s 142

⁴⁹ Prange, G. W. (1981), s 26

⁵⁰ Juni 1940, juli 1941 og oktober 1941.

⁵¹ Kam, E. (1988), s 186 og 188

⁵² Ibid, s 28

⁵³ Teoridelen, side 15

⁵⁴ Prange, G. W. (1981), s 98

overraskelse til sin fordel. Tidsmessig var ikke angrepet på Pearl Harbor en stor strategisk overraskelse, men operasjonelt og taktisk var det mer relevant og var med på å underbygge den totale overraskelsen som kanskje var mer stedsmessig betinget.

3.1.2 Sted

*”It did not state expressly or by implication that an attack in the Hawaiian area was imminent or probable.”*⁵⁵

Hovedvarselet om at noe var på gang kom 27. november 1941 og ble sendt til admiral Kimmel. Her ble det poengtert at dette måtte anses som et krigsvarsel, at noe ville skje de nærmeste dagene og at den japanske marinens organisering indikerte et amfibisk krigstokt mot enten Filippinene, Thailand, Krahallvøya eller muligens Borneo.⁵⁶

Som vi har sett var nok ikke japansk aggresjon en utpreget tidsmessig strategisk overraskelse. Høstens eskalering hadde gjort det klart at noe kom til å skje i militær regi av Japan, men både politikere og etterretningstjeneste var usikre på HVOR. Og sentralt i dette ser det ut som om at Pearl Harbor ikke var ansett som lokaliseringen for angrepet. Ved første øyekast ser da altså ut til at stedsarenaen var svært sentral i det japanske overraskelsesangrepet.

Det var mange grunner til at USA ikke trodde at Pearl Harbor var det stedet hvor det første slaget av krigen skulle utkjempe. Noe som er sentralt i all den litteratur jeg har lest er den japanske marinens fokus på sikkerhet. Planen om angrepet på Pearl Harbor ble utviklet av Admiral Isoroku Yamamoto,⁵⁷ og man antar at han avslørte den for sine nærmeste medarbeidere rundt mars/april 1940. Planen ble stadig modifisert og utviklet, men innledningsvis var det kun et fåtall personer som fikk ta del i dette arbeidet, og det ble alltid poengtert ovenfor medarbeiderne hvor *hemmelig* dette måtte være. En av hans medarbeidere uttalte: *”secrecy is the keynote and surprise the all-important factor”*.⁵⁸ Hemmeligholdelsen illustreres også ved at planen ikke ble avslørt for Hæren før i oktober/november, og til keiser Hirohito i slutten av oktober 1941.⁵⁹ Ettersom operasjonen nærmet seg måtte naturlig nok flere og flere involveres i planen, men Prange poengterer at det allikevel ble en av Andre Verdenskrigs enestående hemmeligheter.⁶⁰ *Hemmeligholdelsen*, ved *fortiing*, må man kunne si hadde som hovedmål å opprettholde det amerikanske *forventningsfraværet* om at det var Pearl Harbor som var målet for den japanske

⁵⁵ Sitat fra admiral Kimmel, i Kam, E. (1988), s 25

⁵⁶ Ibid

⁵⁷ Commander-in-Chief, Combined Fleet

⁵⁸ Prange, G. W. (1981), s 22

⁵⁹ Ibid, s 308-309

⁶⁰ Ibid, s 28

agresjonen. I tillegg til ikke å skulle avsløre målet under planleggingen var det like viktig å ikke avsløre hva som var målet under gjennomføringen av operasjonen. Her la japanerne stor flid i å holde amerikanerne uvitende om hva som var i gjære. Eksempelvis var *sikkerheten* i fokus under angrepsstyrkens avreise fra Japan. For å unngå at fienden og egne landsmenn så at noe var i gjære, lot japanerne andre fly overta rutinene for de flyene som dro ut med hangarskipene, det ble sendt fiktive meldinger fra disse flyene til hangarskipene, og man sørget for at andre avdelinger hadde flest mulig folk på permisjon. Dermed så ting tilsynelatende ut til å være slik de hadde vært i den siste perioden. Dette medførte at amerikansk etterretning anså de japanske hangarskipene som uvirksomme.⁶¹ Japanerne tok altså sikte på å få den fiktive øvingsaktiviteten til å *framtre* som reell ved å *eksponere* disse erstatningsstyrkene. Samtidig bedrev de *kamuflasje* av den reelle styrken for å *hindre at disse framtrådte* og dermed *fjerne forventning* om at en angrepsstyrke var på vei østover. Dette ble gjort ved å velge en rute som amerikanerne ikke forventet og hvor det var minst sjanse for at de ble detektert.⁶² I tillegg ble en japansk øy som lå ved samlingspunktet for styrken isolert til etter angrepet for å hindre lekkasje om at noe var i gjære. Kommunikasjonssikkerheten var også høy for å *hindre at styrken framtrådte*, og de unngikk i det lengste å avsløre målet for mannskapet blant annet ved å medbringe to typer uniformer.⁶³

I takt med dette drev japanerne en styrkeoppbygging i sør som ikke var underlagt like sterke sikkerhetstiltak og støybegrensinger. Denne oppbyggingen leste amerikanerne godt og den passet godt med de forventningene de hadde med tanke på japansk aggresjon rettet sydover. Gjennom eksponeringen av denne styrken oppnådde japanerne både en *forventningsbygging* og en *forventningsoppretholdelse* til at noe skulle skje i mer sydlig retning. I tillegg søkte japanerne å avlede amerikansk oppmerksomhet ved at destroyere skulle bombardere Midway, og dermed lure rekognoseringsfly i denne retning. Her snakker vi altså om en operasjon som skulle *eksponere* et angrep et annet sted, og derfor prøve å *bygge forventning* om at det skjedde store ting også andre plasser.⁶⁴

Disse japanske tiltakene passet veldig godt med den allmenne amerikanske holdningen. Selv om enkeltpersoner hadde luftet at Pearl Harbor kunne være et farlig angrepsmål, så var ikke dette den generelle sivile eller militære holdning. Dette illustreres godt ved at rykter som dukket opp via den peruanske ambassaden i Tokyo allerede i januar 1941, om at Pearl Harbor var et japansk

⁶¹ Ibid, s 341

⁶² Amerikanerne hadde riktignok ansett den reelle japanske ruten som den farligste, men da de ikke trodde på et japansk angrep på Pearl Harbor så var ikke området spesielt overvåket.

⁶³ Prange, G. W. (1981), s 350

⁶⁴ Ibid, s 436

angrepsmål, raskt ble forkastet.⁶⁵ Årsakene til dette var mange. Blant annet var det amerikanske synet på Japan, japanerne og deres militærmakt preget av en sterk undervurdering og til tider latterliggjøring.⁶⁶ I tillegg var det innslag av amerikansk selvgodhet og selvtilit, som blant annet kan illustreres ved at mange amerikanske beslutningstakere anså Pearl Harbor som en tilnærmet uinntakelig festning.⁶⁷ Befolkningen kunne også ta del i dette. Blant annet skrev en amerikansk journalist ”A Japanese attack on Hawaii is regarded as the most unlikely thing in the world, with one chance in a million of being successful.”⁶⁸ Den kanskje største feilvurderingen amerikanerne gjorde var å ikke se japansk desperasjon og vilje til å ta risiko.⁶⁹ Japanerne hadde skjønt at hvis de skulle ha en sjanse til å overvinne amerikanerne militært måtte dette gjøres initielt på en svært overraskende måte og sted. Admiral Yamamoto hadde stor respekt for sin motstander, blant annet etter å studert der i flere år, og uttalte derfor selv: ”Japan must deal the US Navy a fatal blow at the outset of the war.”⁷⁰ Han så altså at hvis han først måtte slåss mot overmakten, måtte det gjøres overraskende og tidlig i krigen.

Så til tross for at man kanskje kunne vurdere Pearl Harbor som den farligste handlemåten, ble det ikke sett på som den mest sannsynlige handlemåten (og det er jo ofte fiendens mest sannsynlige handlemåte man organiserer seg i forhold til hvis man må prioritere). Og prioritere måtte jo faktisk amerikanerne. Landet besatt ikke uendelige ressurser, og Admiral Kimmel måtte blant annet motvillig avgi ca en fjerdedel av sine sjøstyrker til atlantehavsstyrken i løpet av 1941.⁷¹ I tillegg vurderte amerikanerne at japansk aggresjon mest sannsynlig ville rette seg mot britiske og nederlandske interesser som også var framtreddende i Østen.

Man kan kanskje si at de japanske tiltakene sammen med de amerikanske vurderingene gjorde den stedsmessige overraskelsen nærmest komplett. Japanerne tok sikte på å ikke få amerikanerne til ikke å tro, altså la amerikanerne tro, at noe stort var på gang sørover og samtidig opprettholde forventningsfraværet til at ingenting skulle skje i retning Pearl Harbor. Disse påvirkningene passet svært godt sammen med den amerikanske troen på hva som skulle skje.

Alle de japanske tiltakene bidro til en *fortielse* om at det japanske angrepet var rettet mot Pearl Harbor. Stedsarenaen, gjennom mange ulike former for framtreddenshåndtering, må man altså kunne si var en framtreddende arena som hadde stor innvirkning på overraskelseselementet i forbindelse med angrepet på Pearl Harbor.

⁶⁵ Ibid, s 41

⁶⁶ Ibid, s 35

⁶⁷ Kam, E. (1988), s 17

⁶⁸ Prange, G. W. (1981), s 206

⁶⁹ Kam, E. (1988), s 69

⁷⁰ Prange, G. W. (1981), s 184

⁷¹ Ibid, s 129-134

3.1.3 Måte

I denne casen er det en tydelig link mellom stedsarenaen og måtearenaen.

”Kimmel doubted the ability of the Japanese to carry out carrier-borne air attack because, among other factors, of the short range of Yamamoto’s flattops.”⁷²

Det var noen måtemessige faktorer som gjorde at amerikanerne ikke ventet denne typen angrep fra japanerne. En av disse var Admiral Kimmel sin vurdering av rekkevidden til de japanske hangarskipene. Dette var jo japanerne selv inneforstått med, men kreative løsninger kan ofte gjøre det meste mulig. Japanerne gjennomførte tankinger av hele styrken daglig ute i rom sjø, i tillegg til at mange av skipene ble utstyrt med improviserte ekstratanker. I tillegg øvde man på den vanskelige etterfyllingsteknikken i grov sjø. Her kan man se at det er lett å gro fast i gammel tankegang, noe som gjør at man utelukker et handlingsalternativ hos en fiende som kan være avgjørende. Dette gjorde at japanerne klarte å seile en styrke på ca 30 skip i omkring en måned under varierende forhold. Den amerikanske forutinntattheten rundt bruken av hangarskip bidro til å *oppretholde et amerikansk forventningsfravær* om at det var mulig med denne typen angrep mot Pearl Harbor.

I tillegg til dette innførte Yamamoto et nytt operasjonsmønster, som ikke var i henhold til japansk sjødoktrine.⁷³ Han gikk over fra en tradisjonell organisering av flåten til å utforme First Air Fleet.⁷⁴ Gjennom å samle mange hangarskip i en flåte kunne japanerne kraftsamle fly og angripe et mål med over 200 fly, noe som skjedde under angrepet på Pearl Harbor. Fra å ha slagskipet som kjernen i en flåtestyrke, var dette starten på en ny æra i sjøkrig hvor hangarskipet befestet sin posisjon.

Et annet sentralt måtespørsmål ved Pearl Harbor var bruken av torpedoer. For å ha mulighet til å senke fartøyer som lå til kai ved hjelp av fly var torpedoer et sentralt våpen. Problemet var bare at ved inngangen til 1940 tallet ”matchet” ikke teknologien de eksisterende geografiske vannforholdene inne i Pearl Harbor. Her var vanndybden mellom 30 til 40 fot og Admiral Kimmel og hans stab satt på informasjon om at faren for et suksessrikt torpedoangrep på Pearl Harbor var ubetydelig med bakgrunn i det man visste om torpedoutviklingen i forhold til vanndybde på denne tiden.⁷⁵ Japanerne på sin side jobbet intenst helt fram til angrepsstyrken dro av gårde med å utvikle torpedoer som taklet disse forholdene, og lyktes med både det og å holde dette *hemmelig* ovenfor amerikanerne. Bruken av et system som fungerte under forhold som

⁷² Ibid, s 470

⁷³ Kam, E. (1988), s 139

⁷⁴ Prange, G. W. (1981), s 106

⁷⁵ Wohlstetter, R. (1962), s 370

amerikanerne ikke trodde var mulig var med på å skape den overraskelsen som angrepet på Pearl Harbor var. I og med at amerikanerne trodde at skipene var beskyttet fra torpedoer fra fly følte de seg relativt trygge, og dette medførte blant annet at det ikke var antitorpedonett rundt slagskipene.⁷⁶ Det faktum at japanerne klart å holde utviklingen skjult bidro til en *oppretholdelse av forventingsfravær* til denne type angrep på Pearl Harbor, altså også en stedsmessig link her. Stedet, Pearl Harbor, framtrådte altså ikke klart for amerikanerne blant annet fordi japaneren hadde klart å *fortie* den måtemessige utviklingen som hadde skjedd.

Jeg vil påstå at japanerne utmanøvrerte amerikanerne mye på det metodiske feltet. Generelt kan man si at det er vanskelig å si hva som er mulig i krig, samt å forutsi hva fienden har utviklet for å overvinne problemet. Om dette er organisering, drivstofftanking eller torpedoteknologi kan det få store konsekvenser, både hver for seg, og ikke minst hvis flere uforutsette faktorer dukker opp samtidig. Det å forholde seg til statisk etterretning kan derfor være ekstra farlig ved at man legger opp til at det må bli et brudd mellom forventet og faktisk utvikling. Alle gamle sannheter vil være med på å opprettholde et forventningsfravær til at noe slikt skal kunne skje.

3.1.4 Delkonklusjon

Som vi har sett av drøftingen mener jeg at det ikke har vært noen strategisk tidsmessig overraskelse. Imidlertid gav operasjonelle og taktiske framredenstiltak viktige bidrag i å skjule når angrepsstyrken skulle angripe, og disse var med på å påvirke det avgjørende resultatet. Dette viser også at skillene mellom krigens ulike nivåer ikke er eksakt, da taktiske og operasjonelle tiltak kan være essensielt for å overraske en fiende strategisk. Stedsarenaen var kanskje den mest sentrale ved at dette var noe amerikanerne ikke var forberedt på. Ved hjelp av ulike former for framredenshåndtering bidro man til å holde målet skjult og dermed til den strategiske overraskelsen. Bruken av måtearenaen underbygde i stor grad den stedsmessige overraskelsen, ved at alle "nyvinningene" til japanerne gjorde det mulig å angripe Pearl Harbor fra luften. Det faktum at japanerne klarte å holde disse skjult for amerikanerne var sentralt i forhold til den totale overraskelsen.

⁷⁶ Prange, G. W. (1981), s 733

3.2 Oktoberkrigen ⁷⁷

“You cannot suspect a stupid enemy of deceiving you who are smarter, because the mere fact that he can deceive you makes him smarter than you, an idea that was completely unacceptable in 1973.”⁷⁸

Oktoberkrigen i 1973 er en krig hvor et land blir overrasket av et annet land, både strategisk, operasjonelt og taktisk. I dette tilfellet dreide det seg faktisk om to land, Egypt og Syria, som angrep Israel samtidig lørdag 6. oktober 1973. Israels moderne historie, fra opprettelsen av staten Israel i 1948, har vært preget av konflikter og kriger med de omkringliggende araberstater. Umiddelbart etter opprettelsen brøt det ut krig med nabolandene, hvor Israel klarte å forsvare det landet de var blitt tildelt. 1950- og 1960-tallet var preget av et anstrengt forhold til nabolandene blant annet gjennom Suezkrisen i 1956, og det hele kulminerte i Seksdagerskrigen i 1967. I denne utvidet Israel sitt landområde 4 ganger, ved at de okkuperte Sinai, Vestbredden og Golanhøyden. Seksdagerskrigen var en stor suksess for Israelerne og falt araberne tungt for brystet, og aggresjonen kom ut blant annet gjennom ”utmattelseskrigen” 1969-70.⁷⁹ Den israelske krigsmaskinen hadde gjennom sitt forkjøpsangrep i 1967 vist nabolandene, spesielt Egypt og Syria, sitt kvalitative fortrinn. Som vi så av det innledende sitatet var israelerne fornøyd med seg selv og situasjonen på starten av 1970 tallet. Dette var naturlig nok ikke gjeldende hos araberne. Ønsket om å rette fokuset mot den uavklarte situasjonen, ta tilbake landområder og gjenopprette militær (og arabisk) verdighet resulterte i et storstilt overraskelsesangrep med betegnelsen operasjon Badr.⁸⁰ Dette for å få stormaktene og verdenssamfunnet til å rette fokus mot den uavklarte situasjonen i området, og dermed gi araberlandene et bedre resultat enn etter Seksdagerskrigen. Så mens israelerne solte seg i egen glans, og var mer opptatt av palestinske terrorister og den uenigheten som så ut til å framtre innad i araberverdenen, forberedte Egypt og Syria et overraskelsesangrep.

Araberne hadde en kvantitativ stor styrke bestående av blant annet 505 000 soldater, 4480 stridsvogner, 1000 fly, store mengder antitank våpen og bakke til luft våpen. Israelerne på sin side kunne etter mobiliseringen stille opp med 310 000 soldater, 2000 stridsvogner og 360 fly.⁸¹ Akkurat her ligger også litt av nøkkelen til den arabiske angrepet. De visste om den sterke

⁷⁷ Kjært barn har mange navn. Israelerne omtaler den som ”Yom Kippur War”, mens araberne referer til den som ”War of Ramadan”. O’Ballance, E. (1978), s 1

⁷⁸ Utsagn fra en tidligere israelsk etterretningsoffiser. Kumaraswamy, P.R., red (2000), s 4

⁷⁹ ”War of attrition”

⁸⁰ Operasjonen skulle starte den 6. oktober på den tiende dag av den hellige fastemåned Ramadan. Den tiende dagen av Ramadan var den dagen i år 623 som profeten Mohammed begynte sine forberedelser til slaget om Badr, og som ti dager senere ledet han til hans triumferende inntog i Mekka og starten på spredningen av islam. Herzog, C. (1975), s 33

⁸¹ Dunstan, S. (2003), s 27

israelske krigsmaskinen, og ønsket derfor å unngå at israelerne var mobilisert når de angrep. Tiden var altså en sentral faktor, gjennom å angripe før Israel var på krigsfot.

3.2.1 Tid

*”I am sure that that if Egypt would launch a massive crossing of the Suez Canal we will know it ahead, and we will be able to give a warning, not only a tactical one but also a operational one, that is, a number of days in advance.”*⁸²

Sett i lys av at dette var oppfatningen til den øverste ledelsen i den militære etterretning, som hadde en høy stjerne i Israel på denne tiden, ser vi konturene av en tidsmessig overraskelse. Som vi skal se var den ikke bare taktisk og operasjonell, men også i høyeste grad strategisk. For å forstå den tidsmessige overraskelsen er det nødvendig å forstå den divergensen som var mellom den israelske tenkemåten og *forventede* utvikling, og den arabiske tenkning og hvordan bruken av blant annet *framtredden* skapte et brudd med de israelske forventningene.

La oss starte med israelerne. Israelernes suksess i Seksdagerskrigen gav dem landområder som muliggjorde større strategisk dybde og en større trygghet. Dette gav et ønske blant israelerne om å opprettholde status quo. Utmattelseskrigen var over i august 1970, Egypts president Gamal Abdel-Nasser døde i september 1970 og israelske styrker var godt etablert på våpenhvilegrensene i nord og sør. I sør bygde man også ut et statisk forsvarsverk, Bar Lev linjen. Samtidig var disse grensenes legitimitet økende og det var økt forsoning i de okkuperte områdene. Det bedre forholdet mellom Washington og Moskva i lys av politisk avspenning, gjorde at man ikke trodde at Sovjet ville provosere USA gjennom aktivt å hisse araberne til krig.⁸³ I tillegg var det israelske synet på araberne sett i lys av spesielt Seksdagerskrigen nedlatende, og Egypts nyvalgte president Anwar al-Sadat sin utroping av 1971 som ”The Year of Decision”, uten oppfølging i form av handling, bare forsterket synet på at intet kom til å skje. Den egyptiske oppbygningen av styrker var også sett som et ledd i årlige manøvrer, og den syriske som et naturlig svar på den anspente situasjon etter nedskyting av 13 syriske MIG-21 jagerfly den 13. september 1973.⁸⁴

Etterretningstjenesten var en nøkkel i det israelske forsvarskonseptet ved at dets varsling skulle være presis nok til å sikre at mobiliseringen av det israelske forsvaret skjedde tidsnok. Etterretningstjenesten hadde et svært godt rykte på seg i Israel i denne perioden, og tiltroen økte

⁸² Generalmajor Eli Zeira til statsminister Golda Meir i april 1973. Zeira var leder for Israels militære etterretningstjeneste AMMAN. Se Kumaraswamy, P.R., red (2000), s 11

⁸³ Kam, E. (1988), s 119

⁸⁴ Kumaraswamy, P.R., red (2000), s 14

blant annet etter å ha forutsett et arabisk angrep i mai 1973.⁸⁵ Politisk og militærstrategisk utviklet det seg et galt tankesett etter Seksdagerskrigen. Dette kom på grunn av militærpolitiske, strategiske og taktiske feilvurderinger. Man anså gjennom disse feilvurderingene av seg selv og fienden at Israels militære overlegenhet var forsterket og gav en stor militærstrategisk avskrekking.⁸⁶ For å utligne dette, og true Israel, mente israelerne at araberne var avhengig av å forsterke sine militære styrker med offensive flystyrker og SCUD raketter, samt at de var avhengig av å angripe sammen (Syria ville ikke kunne angripe alene). Dette mente israelerne ikke kunne skje før tidligst i 1975.⁸⁷ Israelerne og deres vurderinger tilsa med andre ord ikke at det skulle komme noe angrep så tidlig som i oktober 1973. Man *forventet* altså ikke et angrep så tidlig, og enkelte trodde sågar at Seksdagerskrigen kom til å bli den siste krigen.

Dette var ikke realiteten, og paradoksalt nok ble frøene til Oktoberkrigen sådd nettopp i Seksdagerskrigen.⁸⁸ Israelske vurderinger og *forventninger* stemte altså ikke overens med hvordan araberne tenkte på denne tiden.

For å starte på det strategiske nivå var araberne godt inneforstått med de israelske feilvurderingene, israelsk tenkemåte, israelske militære ferdigheter og dermed israelsk selvgodhet da dette hadde vært en relativt åpen debatt i Israel. Selvgodheten kom blant annet til uttrykk ved at man mente det var en teknologisk og kulturell nivåforskjell, at det ikke var noen evne til å ta beslutning om å gå til krig hos araberne og at det ikke var noen enighet araberne imellom. For å utnytte denne selvgodheten, gjorde araberne alt for å framheve påliteligheten til denne selvgodheten.⁸⁹ Dette ble gjort gjennom en strategisk villedningsplan,⁹⁰ som skulle gå parallelt med planleggingen av den reelle operasjonen. Blant annet ble uttalelser og historier *bevisst lekket* til utenlandske medier. Dette gjaldt blant annet om at vedlikeholdsstatusen til de egyptiske missilstyrkene var så dårlig at de ikke kunne opereres, eller lekkasjen om at hjemsendingen av sovjetiske eksperter gjorde missilstyrkene verdiløse.⁹¹ Her var det altså snakk om å underbygge de israelske forventningene om at krigen ikke kunne komme så tidlig, gjennom en *bevisst lekkasje* for å sikre en *forventningsopprettholdelse*. Dette ble også forsterket ved at det visstnok skulle være sprekker i forholdet mellom både Syria-Sovjet og Egypt-Sovjet. I tillegg var

⁸⁵ I Israel var det, i tillegg til tilfredshet med at AMMAN hadde forutsett hendelsen, frustrasjon over at forsvarssjefen hadde iverksatt mobilisering i forbindelse med hendelsen. Dette poengterer også litt av problematikken rundt å rope "ulv ulv" som ble diskutert i forbindelse med Pearl Harbor. Angriperen kan jo alltid kansellere angrepet hvis de ser at de blir avslørt.

⁸⁶ Kumaraswamy, P.R., red (2000), s 163

⁸⁷ Ibid, s 13

⁸⁸ Ibid, s 2

⁸⁹ Herzog, C. (1975), s 32

⁹⁰ "Strategic deception plan." Ibid, s 33-34

⁹¹ Ibid

det uro innen de enkelte arabiske landene og araberlandene imellom på denne tiden. Dette innebar blant annet militært kuppforsøk i Egypt på høsten 1972, lignende forsøk i Syria i 1973 og borgerkrig i Jordan.⁹²

President Sadat prøvde på høsten 1973 å ikke skape en atmosfære av at ting var på gang. Dette kom blant annet til uttrykk i hans tale i forbindelse med markeringen av tidligere president Nasser sin død, 28. september, hvor han i motsetning til tidligere kun kort nevnte Israel uten noen form for umiddelbare indikasjoner.⁹³ Han prøvde altså å *fortie* for å opprettholde det *israelske forventningsfraværet* til at ting var på gang. Likeledes var det viktig å skape et avslappet forhold til egyptisk mobilisering av reservestyrker, som kunne være en advarsel om at noe stort var på gang. For å skape et slikt avslappet forhold ble slike mobiliseringer gjennomført rundt 20 ganger, i tillegg til 2 større mobiliseringsøvelser bare i 1973. Da den tredje kom i september ble det poengtert at disse styrkene skulle frigis 8. oktober. Samtidig ble det i forbindelse med denne, og i motsetning til tidligere, *ikke* aktivert sivilforsvar i Egypt og Syria.⁹⁴ Dette må altså anses som *bevisst lekkasje* av fakta som hadde til hensikt å si at dette kun var en normal øvelse, og for *ikke å skape* en atmosfære av en umiddelbart forestående krig. Det har også blitt spekulert i om for eksempel terroraksjonen 29. september i Østerrike, hvor 5 jøder ble tatt som gisler, og hvor Østerrike gikk med på en del krav som opprørte Israel, var en del av Sadat sin narreplan for å trekke vekk fokus fra forberedelsene. Dette gav også muligheten til å skylde på at den arabiske styrkeoppbygning kun var defensive tiltak mot en israelsk gjengjeldelse for denne aksjonen.⁹⁵ Dette må i så fall anses som en *eksponering* for å trekke oppmerksomheten vekk fra forberedelsene hjemme.

Sadat sin plan siktet også mot amerikanerne, som man visste hadde gode kontakter med israelerne. Hans utenriksminister Mohammed Zayat godtok under møter med USAs utenriksminister Henry Kissingers i september/oktober et forslag om å møtes igjen i november for å fortsette fruktbare samtaler. Dette ble viderebrakt av Kissinger i samtaler med Israels utenriksminister Abba Eban. Kissinger henviste i tillegg til Zayats sine uttalelser om at Egypterne nå drev manøvrer ved Suez, mens syrerne hadde iverksatt mottiltak mot mulige israelske angrep etter situasjonen med nedskytingen av 13 syriske jagerfly den 13. september.⁹⁶ Alt dette stemte jo med det israelerne og amerikanerne trodde fra før, og også dette må ses som en arabisk *eksponering* for å *opprettholde* israelske og amerikanske *forventninger*. Hovedfokuset

⁹² O'Ballance, E. (1978), s 4, 6 og 8.

⁹³ Herzog, C. (1975), s 38

⁹⁴ Ibid, s 38

⁹⁵ O'Ballance, E. (1978), s 43-44

⁹⁶ Herzog, C. (1975), s 38

i Sadat sin plan var allikevel ikke rettet mot fienden, men mot sine egne. Dette kom som nevnt til uttrykk gjennom hans tale til minne om Nasser, men en spesiell fokus ble lagt på å mislede egne militære styrker. Som et sikkerhetstiltak ble ikke de militære styrkene, som trodde dette var nok en øvelse, informert om angrepet før de strengt tatt måtte vite det. Dette gjaldt både på høyt og lav nivå. De to egyptiske armesjefene fikk vite om angrepet 1. oktober, brigadesjefer den fjerde og troppssjefer seks timer før angrepet.⁹⁷ Mange soldater visste ikke om det før de faktisk var i frammarsj. Vi snakker altså om strenge sikkerhetstiltak for å *fortie* hva som var på gang, for dermed å opprettholde det egyptiske, og derigjennom det israelske, *forventingsfraværet* til krig på dette tidspunktet.

Det nøyaktige tidspunktet for angrepet var også sentralt i planen. Ikke nok med at det etter å ha blitt avtalt under et hemmelig møte i Kairo 12. september 1973 ble holdt hemmelig, til og med for nære rådgivere, i 3 uker.⁹⁸ Det at det skulle foregå i muslimenes fastemåned Ramadan, en måned hvor israelerne ikke ville forvente arabisk aktivitet, var med på å skape overraskelse.⁹⁹ Araberne hadde også sett at israelernes aktiviteter var redusert i forbindelse med lørdager (jødisk sabbat) og jødiske helligdager. Lørdag 6. oktober var perfekt i så henseende, i og med at det i tillegg til å være sabbat var Yom Kippurs hellige dag, den mest hellige dagen i den jødiske religionen.¹⁰⁰ Det var altså flere grunner til at israelerne hadde et *forventningsfravær* til et angrep lørdag 6. oktober, og dette ble *opprettholdt* med de tidligere nevnte *fortielsestiltakene*.¹⁰¹

Tiltak på det taktiske og operasjonelle nivå, eksempelvis styrkeoppbygninger i de ulike operasjonsteatrene Suezkanalen og Golanhøyden, ville ha direkte påvirkning på de strategiske analysene av de arabiske intensjonene. Derfor var det sentralt med narretiltak for å understøtte overraskelsen også her. I tillegg til de nevnte mobiliseringene baserte egypterne seg på sovjetisk doktrine, hvor den primære måten å *skjule* slike intensjoner på var gjennom en øvelse. Derfor ble det gjort mange tiltak for å vise at dette var øvelse "Tahrir 41", som var en øvelse med tanke på okkupering av Sinai som hadde tradisjoner tilbake til 1968.¹⁰² Dette innebar falske ordrer om at man skulle tilbake til rutine den 7. oktober, registreringsinformasjon for soldater som skulle være med på pilgrimsferd til Mekka senere i oktober og skapningen av en atmosfære av

⁹⁷ Kumaraswamy, P.R., red (2000), s 24

⁹⁸ Dupuy, T. N. (1978), s 391. Møtet ble holdt mellom presidentene Sadat (Egypt), Asad (Syria), forsvarsminister General Ismail (Egypt) og muligens også Syrias forsvarsminister General Mustafa Tlass.

⁹⁹ Ibid

¹⁰⁰ Ibid

¹⁰¹ Herzog, C. (1975), s 35-36. Viser også til at tidspunktet var gunstig i forhold til at arabisk og generell verdenspolitisk støtte var på sitt høyeste, Watergateskandalen og israelsk valgkamp. I tillegg var tidevannet i Suez kanalen svært gunstig lørdag 6. oktober.

¹⁰² Kumaraswamy, P.R., red (2000), s 24

normaltilstand langs fronten.¹⁰³ Herzog peker på at hyppigheten på arabiske øvelser, sammen med de ulike uttalelsene som lovet arabisk handling, av mange ble sett på med skepsis.¹⁰⁴ Dette gjaldt også blant egne styrker. Parallelt med de reelle forberedelsene, avledet man ved eksempelvis å ikke bare fjerne miner, men samtidig legge miner andre steder, samt åpne noen nedkjøringsfelt til kanalen og stenge andre. I tillegg ble den daglige rutinen blant sivile og militære opprettholdt gjennom blant annet egyptiske soldater som fisket og vandret langs kanalen uten hjelm, og sivile som jobbet som vanlig som om ingenting uventet skulle skje.¹⁰⁵ Altså en *eksponering* av et kjent handlemønster mens man *kamuflerte* det reelle. Dette innebar blant annet kamuflasje av broleggingsutstyret som ankom fronten, og kamuflasje av den gradvise oppbyggingen av soldater.¹⁰⁶

På den syriske siden var det liknende tiltak, selv om situasjonen var litt mer spent der enn ved Suez-kanalen. Her stod det rundt 2000 stridsvogner, men det hadde vært en gradvis opptrapping også i dette området gjennom årene. Her, som på egyptisk side, var det viktig å få fram at dette var defensive tiltak for å forsvare seg mot israelsk aggresjon.¹⁰⁷ Heller ikke her ble ordre gitt før tett opp til angrepet. Samtidig ble det gitt detaljerte instruksjoner for *framturen* ved fronten. Dette innebar fjerning av gradsstriper, ordre ble håndskrevet selv av aktuell sjef, streng kamuflasje, bevegelser skulle kun skje om natten uten lys og med minimal lyd. Om dagen skulle alle enheter være nedgravde og skjulte for å hindre innsyn, og de skulle ha lagret mat for å unngå unødvendige forsyningstrafikk.¹⁰⁸ Alle disse tiltakene må kunne ses som tiltak som skulle *kamuflere* egentlige intensjoner. Dette for å *opprettholde israelske forventninger* om at dette var defensive tiltak, og for å *opprettholde forventningsfraværet* om at noe offensivt var på gang.

Som vi ser av Oktoberkrigen var den preget av et israelsk *forventningsfravær* om et arabisk angrep så tidlig som i 1973. Forventningsfraværet ble i utgangspunkt skapt av israelsk selvgodhet og feilfortolkning av araberlandene etter 1967, og araberne trengte derfor i hovedsak ikke å endre så mye på israelske forventninger. Det var en sentral del av planleggingen på alle nivåer i den arabiske koalisjonen å *opprettholde forventningsfraværet* om en krig før 1975 gjennom nøye planlagte tiltak. Tidsdelen har fått mye plass nettopp fordi den var så sentral. Araberne klarte med andre ord å forsinke deteksjon som avslørte at noe var på gang så lenge, at israelerne ikke hadde rukket å mobilisere sine styrker og fått nasjonen på krigsfot.

¹⁰³ Ibid, s 25

¹⁰⁴ Herzog, C. (1975), s 38

¹⁰⁵ Ibid, s 45

¹⁰⁶ Man transporterte soldater inn i forbindelse med øvelser, og lot endel av de være igjen mens andre returnerte som en kamuflasje. Dupuy, T. N. (1978), s 392

¹⁰⁷ Herzog, C. (1975), s 75

¹⁰⁸ Ibid, s 75-76

3.2.2 Sted

”They [the Israelis] thought they had safely drawn the map of the Middle East for the next 100 years.”¹⁰⁹

Mens tidsaspektet var sentralt for den arabiske overraskelsen, var den stedsmessig langt mer beskjedent. Til tross for sine erobringer i Seksdagerskrigen var Israel et lite land, og var fortsatt omgitt av fiendestater. En kamp om de erobrede territorier ville mest sannsynlig forekomme i de angitte områdene, Suez og Golan, og den kunne i verste fall bety en kamp om Israels eksistens. Denne stedsmessige forventningen illustreres godt ved at israelerne faktisk bygde et statisk forsvarsanlegg, Bar Lev linjen, på sin side av Suezkanalen.

Det må altså være grunnlag for å hevde at Oktoberkrigen ikke er et eksempel på strategisk stedsmessig overraskelse, da problemet her lå i den tidsmessige og måtemessige feiltokningen. Det var ingen stedsmessig overraskelse at fiendtlige aksjoner ville forekomme i disse områdene. Det var jo her de hadde store deler av styrkene, og det var her man forventet at et angrep ville komme.

3.2.3 Måte

”There existed a definite need for air superiority for the purpose of launching a war.”¹¹⁰

Mens den stedsmessige overraskelsen må vurderes som liten, var måten angrepet kom på like overraskende som tidspunktet. Sitatet viser at det var stor feiltolkning av hva fienden var avhengig av militært for å kunne gjennomføre et vellykket angrep.

Med samme bakgrunn som israelerne *forventet* feil i forhold til tidspunktet på det arabiske angrepet, vurderte de feil i forhold til måten angrepet kom på. De fleste ”måtefeiltolkningene” gikk i samme bane som ”tidsfeiltolkningene”, i og med at disse hang nøye sammen. Erfaringene, tenkemåten og bildet av den vellykkede Seksdagerskrigen sammen med utviklingen av de politiske og militære feilvurderingene gjorde at israelerne feiltolket araberne. Sentralt i feilvurderingene var som nevnt tidligere behovet for offensive flystyrker og en arabisk allianse.

For det første manglet araberne et ordentlig flyvåpen for å kunne forsvare egne bakkestyrker, og bombefly for å kunne true vitale områder i Israel. Dette, og et felles egyptisk-syrisk angrep anslo israelerne, som nevnt tidligere, ikke kunne ta plass før tidligst i 1975.

¹⁰⁹ Sitat fra General Ahmed Ismail, hentet fra O’Ballance, E. (1978), s 49. General Ismail ble i oktober 1972 utnevnt til general, forsvarssjef og forsvarsminister. Ibid, s 20

¹¹⁰ Dette utsagnet er et at grunnpostulatene i den israelske sikkerhetsdoktrinen. Se Kumaraswamy, P.R., red (2000), s 203

Problemet var bare at den faktiske utviklingen i araberstatene ikke fulgte det israelerne trodde og forventet. Det var mange eksempler på dette.

På strategisk nivå ønsket ikke araberlederne å ta tilbake hele det okkuperte landområdet. Det anslo de som for vanskelig når de vurderte egne og israelske militære styrker. Men de hadde kapasitet til å gjennomføre en begrenset militær operasjon som kunne få verdenssamfunnet og stormaktene til å ta tak i landproblematikken i Midt-Østen, og dette var en sentral del av Operasjon Spark.¹¹¹ Denne tankegangen var jo et *brudd på israelske forventninger, et brudd med deres tolkning*,¹¹² rundt den eventuelt neste konflikten med araberne som i israelske øyne skulle foregå på samme måte (og med samme resultat) som den foregående. Dette bruddet kom både som en følge av israelske feilvurderinger og som en følge av de mange arabiske tiltakene rundt *framtrendeshåndtering* (de ulike formene for lekkasje, fortiing og kamuflasje) som jeg har beskrevet under tidsarenaen. Det sentrale er med andre ord at krigen kunne komme *tidligere* på grunn av at den ble gjennomført på en annen *måte* enn det israelerne *forventet*.

I hovedsak kom dette av at araberne ikke trengte *kontroll* over luftrommet ved hjelp av fly for å kunne gjennomføre en slik begrenset operasjon. De kunne nøye seg med å drive *nektelse*¹¹³ i luftrommet over egne bakkestyrker i det området de opererte, og dermed hindre israelerne i å utnytte luftrommet til sin egen fordel. For å gjøre dette trengte de ikke nødvendigvis fly. De kunne nøye seg med SAM styrker¹¹⁴ som en luftvernparaply.¹¹⁵ Dette skapte ikke rom for egne fly til å støtte bakkeoperasjonene, men så lenge fienden heller ikke kunne benytte luftrommet oppnådde de målet allikevel. Dette var en *måte* å utnytte luftrommet til egen fordel på som israelerne ikke hadde forutsett og *forventet*, men som araberne hadde kommet fram til i sine vurderinger. Israelerne levde videre på sine positive erfaringer fra Seksdagerskrigen, mens araberne hadde tatt konsekvensen av sine feil. Denne måten å løse oppdraget på ble som nevnt tidligere holdt skjult gjennom *bevisst lekkasje* av uriktig status på styrkene samt gjennom utvisningen av sovjetiske eksperter. Dette ble forsterket gjennom å *fortie* den riktige (og gode) statusen på disse systemene. Alle disse tiltakene bidro til å *oppretholde det israelske forventningsfraværet* til at de kunne bli angrepet på denne måten. Israelerne og egypterne så altså

¹¹¹ O'Ballance, E. (1978), s 15. Den militære delen, operasjon Badr, skulle tenne gnisten "Spark" som skulle få omverdenens øyne rettet mot Midt-Østen.

¹¹² Kumaraswamy, P.R., red (2000), s 7

¹¹³ "Hensikten med nektelse er å hindre en motstander i å utnytte luftrommet til sin fordel". *Forsvarets doktrine for luftoperasjoner* (2002), side 58

¹¹⁴ SAM = Surface to Air Missiles. Araberne var i oktober 1973 i besittelse av det ypperste av Sovjetiske luftvernssystemer som utfylte hverandre i dekningsområde og kapasiteter. Dette innebar både missilsystemer: SA-2, SA-3, SA -6, SA-7 og kanonsystemer: ZSU 23-4, 37mm og 14,4 mm. O'Ballance, E. (1978), s 280-284

¹¹⁵ Herzog, C. (1975), s 270

begge hvordan bruken av luftmakt påvirket Seksdagerskrigen, men de hadde ulike *måter* å løse dette på, og den arabiske *måten* brøt med de israelske *forventningene*.

En annen israelsk erfaring var viktigheten og posisjonen til stridsvognen. Israelernes positive erfaringer med denne gjorde at de forsaket utviklingen av eget infanteri, da de mente at den beste *måten* å slå ut en stridsvogn på var gjennom å bruke en annen stridsvogn.¹¹⁶ Dermed ble egen antitank kapasitet og infanterimobilitet sterkt redusert. Konsekvensene ble desto større da akkurat dette var noe araberne hadde tatt tak i og utbedret hos seg selv, blant annet gjennom bruk av Sagger missilet og andre anti-tank våpen.¹¹⁷ Den israelske doktrinen om stridsvognskrigføring påvirket nok at man ikke tok inn over seg etterretningsrapporter om for eksempel Sagger missilet, og at man ikke tilpasset seg dette organisatorisk og operasjonelt. Den israelske *forventningen* måtte med andre ord i liten grad påvirkes på dette området, foruten at araberne *fortiet* egen tankegang og organiseringen. Konsentrasjonen i bruken av disse arabiske våpnene og taktikkene skapte dermed et brudd også på dette området.¹¹⁸

Andre tiltak på det mer taktiske nivå som kunne bidra til overraskelse i form av måte var kryssingen av Suez-kanalen. Her utviklet man vannjet kanoner for å ødelegge sandbarrieren på den israelske siden.¹¹⁹ Dette og annen essensiell trening forsøkt man å *ikke få til å framtre* gjennom å bygge høyere sandbarrierer på egen side og bygge dype grøfter for å hindre innsyn, og dermed *kamuflere*, egne forberedelser. Dette gikk parallelt med for eksempel annen type trening som var sentral for operasjonen, og som ble *eksponert* over lengre tid for å skape og opprettholde en israelsk følelse av at ting var normalt.

Måten angrepet kom på må helt klart ses som overraskende. Både strategisk ved at det ble bestemt at det skulle være en militær operasjon med et begrenset mål, og mer operasjonelt/taktisk gjennom bruk av luftvern og antitank våpen i stedet for fly og stridsvogner. Dette ble holdt skjult både ved hjelp av de feilaktige israelske *forventningene*, men også gjennom ulike former for *framtredehandtering*, på alle nivåer, som kunne *opprettholde* disse gale vurderingene.

¹¹⁶ Herzog, C. (1975), s 270

¹¹⁷ AT-2 Sagger er NATO benevnelse på den sovjetiske utgaven, mens egypterne kalte dette for *Maluka*.

O'Ballance, E. (1978), s 71

¹¹⁸ Kam, E. (1988), s 18

¹¹⁹ Herzog, C. (1975), s 35-36

3.2.4 Delkonklusjon

Drøftingen har illustrert at det var et klart forventningsfravær innad i Israel om at et angrep kunne finne sted allerede i 1973. Dette forventningsfraværet ble opprettholdt av araberne gjennom planer og tiltak på alle nivåer. Tidsarenaen må også ses tett opp mot måtearenaen ved at tidsantagelsene bygde på feil måtevurderinger. Det ble blant annet ikke tatt høyde for et begrenset militært angrep og dermed at det var nok med luftvernstyrker, og ikke de flystyrkene Israel mente araberlandene var avhengig av. De fleste tiltakene som var ment for å opprettholde forventninger på tidsarenaen var derfor like gjeldende på måtearenaen.

Stedsarenaen på sin side var ikke sentral, da de geografiske alternativene var ganske små for arabisk aggresjon mot Israel.

Et annet poeng som illustreres godt ved Midt-Østen krigene er at skillene mellom krigens ulike nivåer ikke er like "faste". Taktiske tiltak får strategiske konsekvenser, og vice versa, når man vurderer bruk av framtredehandtering for å oppnå overraskelse.

3.3 Weserübung – Angrepet på Norge og Danmark

“Kong Haakon var selvfølgelig blitt underrettet, like før klokken 01.30, og hans første reaksjon er interessant. Da adjutanten sa til ham: ‘Deres Majestet, vi er i krig!’ spurte kongen straks: ‘Med hvem?’”¹²⁰

Kong Haakon var en vis og intelligent mann med interesse for utenrikspolitikk, men hans reaksjon var nok dekkende både for det norske folk og den norske regjering. Hvis søndag 7. desember 1941 er en merkedag i amerikansk historie, er 9. april 1940 en like viktig dag i det norske folks historie.

Norge, som hadde håpet å kunne være nøytrale i denne verdenskrigen som i den forrige, var plutselig dratt inn i krigen med full kraft, og både vi og vestmaktene var overrumplet av tyskernes overraskende og dristige plan.

Operasjon Weserübung¹²¹ er ansett som en av Adolf Hitlers, og krigshistoriens, mest vågale krigsoperasjoner. Med en innledende styrke som skulle bestå av kun 8500 mann transportert på tyske krigsskip, samt 3000-3500 ved hjelp av lufttransport,¹²² må angrepsstyrken kunne betraktes som i høyeste grad beskjeden. Denne lille styrken skulle sikre Tyskland kontroll over sentrale brohoder og knutepunkter: Oslo, Kristiansand, Egersund, Stavanger, Bergen, Trondheim og Narvik. Riktignok hadde tyskerne kraftsamlet sine flåtestyrker (Kriegsmarine) og avsatt store luftstidskrefter i form av transportfly og ulike former for kampfly til operasjonen, men likeså stred den med konvensjonelle militære tanker om krigføring.¹²³ Sentralt i de tyske planen var overraskelse og man så for seg at dette vil gjøre at den norske motstandskampen ikke ble nevneverdig.

Også i denne casen vil jeg, med hovedfokus på operasjonen mot Norge, prøve å vurdere i hvilken grad overraskelsens arenaer ble benyttet, og i tillegg se hvordan arenaene ble utnyttet med bakgrunn i framtredehandtering. Noe som er spesielt med denne casen i forhold til de to andre er at overraskeren har to motstandere å forholde seg til, Storbritannia og Norge, som innbyrdes førte en diplomatisk kamp og som kunne komme til å måtte kjempe mot hverandre, om så kun symbolsk.

¹²⁰ Kersaudy, F. (1990), s 65

¹²¹ Benevnelsen omfatter angrepet på Norge (Weserübung Nord) og Danmark (Weserübung Süd) som skulle skje samtidig natt til 9. april 1940.

¹²² Grimnes, O. K. (1984), s 58

¹²³ Tamelander, M. & Zetterling, N. (2001), s 289

3.3.1 Tid

*”All has now fallen to the ground, because so cumbrous are our processes that we were to late. Now the ice will melt, and the Germans are the masters of the North. [...] Whether they have some positive plan of their own which will open upon us, I cannot tell. It would seem to me astonishing if they have not.”*¹²⁴

Winston Churchill var nok mer forutseende enn han kunne drømme om. Tiden var i ferd med å renne ut, uten at Storbritannia og Norge visste det. Hitler hadde i stillhet forberedt sitt strategiske overfall på Norge. For å se på overraskelsen og bruken av framtredehandtering på tidsarenaen er det viktig å ha for seg sentrale trekk i forhistorien til 9. april 1940.

Norge hadde de siste årene, og spesielt etter krigserklæringen 1. september 1939, prøvd å forholde seg til stormaktene slik de hadde gjort under Første Verdenskrig. Gjennom nøytralitet. Dette fungerte i norske øyne godt under Første Verdenskrig, og regjeringen gjennom utenriksminister Halvdan Koht la seg derfor på denne linjen. Samtidig var Forsvaret gjennom 30-tallet nedprioritert, til fordel for en politisk, sosial og økonomisk vekst.¹²⁵ Krigen som hadde brutt ut i Europa hadde ikke brutt med denne tendensen økonomisk, og det bidro til en ro og tilfredshet i Norge at denne positive utviklingen ikke ble brutt. Roen var ikke helt grunnløs, da det på høsten 1939 ikke var noen av stormaktene som truet Norge eller var spesielt interessert i Norge.¹²⁶ Det var altså ingen klare indikasjoner, og dermed allmenne *forventninger*, i Norge om at vi skulle bli et offer for stormaktagresjon på dette tidspunkt. Til tross for dette så marinen i Storbritannia og Tyskland på Norge som et interessant operasjonsområde. Den britisk marinen kunne tenke seg å stoppe den tyske sjøtrafikken i den norske leden gjennom minelegging.¹²⁷ Den utgjorde et hull i den britiske blokaden hvor tyske krigsskip kunne snike seg ut i Atlanterhavet, og den var viktig i transporten av jernmalm, spesielt vinterstid, fra Nord-Sverige/Narvik til Tyskland.¹²⁸ Dem tysk marinen kunne på sin side tenke seg støttepunkter i Norge, noe som vil gi dem en friere stilling i kampen på sjøen, og at de kunne utnytte Østersjøhavnene. Sentralt for den tyske marinen var lærdommene fra Første Verdenskrig. Den britiske dominansen på sjøen og handelsblokaden allerede fra høsten 1914 fikk store konsekvenser under krigen for Tyskland, som var avhengig av eksterne forsyninger og handel over havet. Dette måtte ikke gjenta seg.

¹²⁴ Marineminister Winston Spencer Churchill mismodig i et brev til Lord Halifax den 13. mars 1940, sitert etter Kersaudy, F. (1990), s 36. Misnøye var for øvrig en følge av at den britiske regjeringen hadde bestemt seg for å oppløse den planlagte styrken for et felttog i Skandinavia. Dette på grunn av fredslutningen mellom Finland og Sovjet 13. mars 1940 kl 1100.

¹²⁵ Ibid, s 10

¹²⁶ Grimnes, O. K. (1984), s 24

¹²⁷ Leden (skipsleia) var den nøytral ruten som lå i norsk farvann. Altså innenfor internasjonalt farvann hvor britiske krigsskip kunne angripe dem.

¹²⁸ Grimnes, O. K. (1984), s 26

Wolfgang Wegener konkluderer blant annet med at siden Storbritannias strategiske mål var å avskjære Tyskland fra verdenshavene og å drive blokade, så ble det tyske målet å bryte denne blokaden samt å sikre tilgang til Atlanterhavet (og han mente at Norge gav best muligheter for dette).¹²⁹

En sentral faktor som gjorde at stormaktene begynte å interessere seg for Norden og Norge var ikke-angrepspakten mellom Tyskland og Sovjet. Den hemmelige tilleggsprotokollen til denne innebar blant annet sovjetisk innlemming av østlige deler av Polen, samt at Baltikum og Finland ble deler av sovjetisk innflytelsessfære. Det finske nei til det sovjetiske ultimatum utløste *Vinterkrigen* 30. november 1939.¹³⁰ Som en følge av dette begynte både Tyskland og vestmaktene i desember 1939 å interessere seg for involvering i Norden. Folkeforbundets ekskludering av Sovjet og oppfordring til sine medlemmer om å hjelpe Finland, gav vestmaktene en form for forpliktelse. Men vel så viktig var en hendelse som ikke hadde noe med Vinterkrigen å gjøre. Den tyske torpederingen av tre britiske skip i desember 1939 i norsk nøytralt farvann gjorde vestmaktene mer tilbøyelig til å gripe inn på norsk territorium.¹³¹ Tyskerne hadde jo utnyttet nøytralt område, og Norge hadde ikke hindret det. Winston Churchills mineleggingsplaner, som skulle tvinge tyske skip ut av norsk farvann, ble tatt fram igjen. I tillegg ble det diskutert større planer som dreide seg om hjelp til Finland, enten dette nå var ment som et påskudd eller ikke.¹³² Enda viktigere var det at Tyskland hadde begynt å utrede muligheten for å besette Norge. Vidkun Quisling sitt besøk hos Hitler hadde vært med på å stimulere til dette. Audiensen var hjulpet fram av to andre som interesserte seg for Norge på denne tiden, Alfred Rosenberg og admiral Erich Raeder.¹³³ Hobson & Kristiansen poengterer at det er lite trolig at Quisling hadde *direkte* innflytelse på avgjørelsen om å angripe Norge, men at hans opptreden tjente blant annet Raeder sine ønsker og marineinteresser med tanke på utnyttelse av Norge som base.¹³⁴ I slutten av januar 1940 var Hitler fortsatt lunken til involvering i nord. Han var fokusert på den forestående offensiven i vest som stadig var utsatt, og mye talte dessuten imot en tysk invasjon. Den ville koste mye for den tyske marinen, og tyskerne nøt dessuten godt av den norske nøytraliteten. Drøye to måneder før invasjonen kom til å finne sted var det med andre ord usikkerhet internt om det skulle skje noe i Norden, og man kan vel i denne sammenheng si at operasjonen ikke *framtrådte* klart internt, og dermed heller ikke eksternt.

¹²⁹ Wegener, W. (1987), s 75

¹³⁰ Grimnes, O. K. (1984), s 27

¹³¹ Ibid, s 30

¹³² Ibid

¹³³ Rosenberg var leder for NSDAP's utenrikspolitiske kontor mens Raeder var tysk marinesjef. Kersaudy, F. (1990/1), s 39

¹³⁴ Hobson, R. & Kristiansen, T. (2001), s 290-291

Men 16. februar forsvant Hitlers nøytralitetsargument. Den britiske jageren "Cossack" sin bordning av det tyske skipet "Altmark"¹³⁵ i Jøssingfjorden viste nok en gang at den norske nøytralitetsvakten var dårlig, og denne gangen gikk det altså utover tyskerne. Hendelsen sporet begge parter til aksjoner. Britene fortsatte sin tidligere plan om landsetting i Norge med Vinterkrigen som argument, men fikk nei på sin forespørsel til Norge og Sverige om å passere gjennom hvis finnene sa ja til hjelp. Dessuten nølte finnene med å ytre ønske om vestlig hjelp.¹³⁶ Til tross for dette avslaget fortsatte vestmaktene forberedelsene, og 12. mars var ekspedisjonskorpset klar til avgang. Men når Vinterkrigen ble avsluttet natten mellom 12. og 13. mars, så forsvant det offisielle grunnlaget for den vestallierte ekspedisjonen.

Men for Tyskland var nok "Altmark" affæren mest avgjørende. Norge evnet ikke å forsvare egen nøytralitet, vestmaktene hadde krenket den og de ville kunne gjøre det igjen. Hitler reagerte politisk på hendelser som den alminnelige oppmerksomhet samlet seg om, bare voldsommere og med mer nerver. Verdenspressen rettet søkelyset mot hendelsen, Tyskland hadde lidd og kunne komme til å lide liknende nederlag i norsk område, og det kunne ikke Hitler tåle.¹³⁷ Mange mener derfor i ettertid at man kan trekke en tilnærmet rett linje fra "Altmark" affæren og til 9. april 1940. Men mens dette for Hitler, hans nærmeste og ettertiden *framtrer* klart, *framtrådte* ikke dette klart for hans motstandere, Norge og Storbritannia, på dette tidspunkt.

Som beskrevet innledningsvis forventet ikke Norge noen stormaktsaggresjon mot seg. Norge ventet seg ingen regulær krig på norsk område. For nordmennene *framtrådte* situasjonen som spent, men dette var først og fremst knyttet til tilstøtende havområder. Her regjerte jo også britenes Royal Navy, og dens dominans så ikke ut til å kunne matches av tyskernes Kriegsmarine som ikke ville være fullt utbygd før i 1944-45. Derfor *framtrådte* et overfall av Norge ikke på dette tidspunktet. Det at vi hadde et *forventningsfravær* til at slike planer hadde vært under utarbeiding¹³⁸ siden desember 1940 hadde Hitler selv prøvd å *opprettholde*. *Hemmeligholdelsen* av at det var en plan og når den skulle iverksettes var sentralt fra starten av for å underbygge dette. Hitler overlot invasjonsprosjektet til en ytterst begrenset krets av høyere offiserer.¹³⁹ Samtidig ble det raskt klart at man ikke ville satse på et kupp som Quisling hadde foreslått, da

¹³⁵ "Altmark" var en tysk tankbåt som hadde fungert som hjelpeskip for panserskipet "Admiral Graf von Spee" i Sør-Atlanteren. Panserskipet hadde her senket sju britiske handelsskip før det selv ble satt ut av spill. "Altmark" var på vei til Tyskland gjennom den norske leden med norsk los og norsk eskorte, som ikke hadde sett de 300 britiske fangene under sine inspeksjoner. Grimnes, O. K. (1984), s 38

¹³⁶ Ibid, s 42-45

¹³⁷ Ibid, s 48

¹³⁸ Først gjennom en skisse "Studie Nord", som i slutten av januar ble videreført av en egen arbeidsstab i overkommandoen gjennom kodenavnet "Weserübung".

¹³⁹ Grimnes, O. K. (1984), s 36

Hitler blant annet var skeptisk til norsk diskresjon.¹⁴⁰ Dette var med andre ord sikkerhetstiltak som skulle hindre *lekkasje* og som skulle være med på å *oppretholde* det norske (og britiske) *forventningsfraværet* til at noe slikt var på gang. Dermed ville ikke Norge *rekke* å mobilisere, og britene ville ikke få *tid* på seg til å avskjære styrken. Tamelander & Zetterling viser til at ”hemmelighetskremmeriet i Berlin var totalt”, og at ”verken forsvarsstabene eller utenriksdepartementet hadde noen anelse om hva som pågikk”.¹⁴¹ I tillegg bestemte tyskerne seg for å okkupere Danmark som en del av operasjonen, i motsetningen til tankene om å tvinge danskene diplomatisk til å samarbeide. Dette ble gjort for å *unngå lekkasjer* som kunne undergrave operasjonen, og medføre at fiendene kunne rekke å klargjøre seg. Danmark var også viktig fordi det gav tyskerne flybaser nært Norge.¹⁴²

Tidsfaktoren var etter hvert en sentral faktor på det strategiske nivå, spesielt med tanke på at Hitler etter ”Altmark” affæren ville komme britene i forkjøpet. Og når General Nicolaus von Falkenhorst ble utnevnt til sjef for ”Weserübung” den 21. februar 1940 presiserte Hitler nok en gang viktigheten av *streng hemmeligholdelse*, og Falkenhorst og hans stab ble derfor *isolert fra omverdenen*.¹⁴³ Alt dette for å unngå lekkasjer og sørge å *oppretholde forventningsfraværet* hos motstanderne gjennom denne formen for *fortielse*.

I slutten av mars begynte vestmaktene mange ord etter ”Altmark” (og for så vidt etter krigsutbruddet og vinterkrigen...) å føre til handling, noe som hadde vært et krav fra opinionen til både britenes statsminister Neville Chamberlain og franskmennenes statsminister Paul Reynaud. I det vestlige krigsråd 28. mars 1940 ble det besluttet å iverksette mineleggingsoperasjon ”Wilfred”, som hadde vært ønsket av Winston Churchill og marinen i lang tid.¹⁴⁴ Denne ble innledet 5. april av en diplomatisk note, en advarsel, til den norske og svenske regjeringen om intensjonen og bakgrunnen for den forestående mineleggingen.¹⁴⁵ Vestmaktene, i alle fall enkelte britiske militære ledere, håpet at aksjonen ville framprovosere en tysk *reaksjon*. Et bedre påskudd for å landsette styrker i Norge kunne ikke vestmaktene få. Derfor ble styrkene og planene fra den planlagte landsettingen under Vinterkrigen tatt fram i all hast, og styrken i den eventuelle ”Plan R4” var klar til avreise den 7. april hvis det var antydning

¹⁴⁰ Ibid, s 36

¹⁴¹ Tamelander, M. & Zetterling, N. (2001), s 42

¹⁴² Ibid, s 37

¹⁴³ Kersaudy, F. (1990), s 44-45

¹⁴⁴ Ibid, s 54-56. Det ble i tillegg vedtatt å gjennomføre operasjon ”Royal Marine” som var en mineleggingsoperasjon av Rhinen, men denne ble kansellert da det ikke ble godkjent av den franske krigskomiteen.

¹⁴⁵”De allierte vil ikke tillate at krigens gang påvirkes i deres disfavør ved fordelingen som Tyskland oppnår av Norge eller Sverige, da krigens mål er like meget i de små staters interesse som i de alliertes. De forbeholder seg derfor å ta forholdsregler – om de måtte finne det nødvendig – for å forhindre Tyskland i å oppnå tilførsler eller lettelser som ville være til hjelp for landet.” Notens to siste setninger. Kersaudy, F. (1990), s 59

til tysk reaksjon.¹⁴⁶ Problemet var jo bare at tyskerne hadde en *aksjon* på gang, ingen *reaksjon*. Enkelte beskriver tyskernes og britenes forberedelser som et tidsmessig kappløp, men britene og tyskerne visste jo ikke om hverandres planer og at det var et kappløp. Hobson & Kristiansen viser til at de allierte ikke visste at de deltok i et kappløp om Norge, mens Tyskland deltok i et ”kappløp som var et produkt av dets egen offensive planlegging”.¹⁴⁷ Samtidig hevder forfatterne at egendynamikken i Kriegsmarines offensive strategi var viktigere for beslutningen om å igangsette invasjonen av Norge, enn de allierte disposisjonene.¹⁴⁸

Hva så med Norge på dette tidspunktet? Indikasjoner om at noe var på gang fantes det, men det meste dreide seg om eller ble overskygget av den britiske mineleggingen. På dette tidspunktet, og også tidligere, var den britiske ”trusselen” mer overhengende enn den tyske, selv om man tenkte seg en tysk reaksjon. Det ble også vurdert at reaksjonen ikke ville komme *samme dag* som mineleggingen, og heller ikke være så omfattende som en invasjon.¹⁴⁹ Kersaudy skriver ”*fra da av* [etter å ha mottatt den diplomatiske noten] *var nordmennene nærmest hypnotisert av sannsynligheten for en britisk operasjon*”.¹⁵⁰ Han illustrerer dette blant annet ved å vise til at norsk etterretning var mer bekymret for britiske enn tyske tiltak. Det samme gjaldt den norske ambassadøren i London, Eric Colban, som i en fortrolig samtale med sin Sovjetiske kollega den 8. april sa: ”*Tyskland har gitt oss de mest kategoriske forsikringer om at landet vil respektere vår nøytralitet [...] Hvis det er noe annet som bekymrer meg for øyeblikket, er det heller en eller annen uoverveid aksjon fra våre engelske venner.*”¹⁵¹ Hitler brukte dermed også diplomatiske kanaler for å *oppretholde norsk forventningsfravær*, og *eventuelt fjerne forventning* for de som måtte ha dette til tyske operasjoner på dette tidspunktet, gjennom *eksponering av en falsk virkelighet*. De britiske advarslene til Norge om tyske flåtestyrker 7. og 8. april ble derfor vurdert som britiske forsøk på å trekke Norge med i krigen på vestmaktenes side.¹⁵² Innad i den norske regjeringen forventet i tillegg utenriksminister Halvdan Koht ikke at tyskerne ville angripe uten først å ha reist et konfliktgrunnlag, eller i de minste et ultimatum og presentert krav.¹⁵³ Hitlers handlinger brøt derfor med disse *forventningene*, og *gav styrken hans en tidsmessig fordel*. Dette var jo noe Hitler bevisst utnyttet for å oppnå overraskelse. Han kunne spille på forventninger som Koht og andre hadde etter å ha observert tysk handlemåte i forspillet til aksjonene i Østerrike, Tsjekkoslovakia og Polen.

¹⁴⁶ Ibid, s 55-57

¹⁴⁷ Hobson, R. & Kristiansen, T. (2001), s 294

¹⁴⁸ Ibid, s 295

¹⁴⁹ Grimnes, O. K. (1984), s 66

¹⁵⁰ Kersaudy, F. (1990), s 59

¹⁵¹ Ibid

¹⁵² Tamelander, M. & Zetterling, N. (2001), s 70

¹⁵³ Kam, E. (1988), s 110-111

På operasjonelt og taktisk nivå var det mange tiltak som hadde til hensikt å oppnå en tidsmessig overraskelse. Spesielt bruken av krigsskip til å transportere landstyrkene gav en tidsmessig fordel. For det første framsto det ikke som noen landsettingsstyrke. For det andre ville dette sammen med den høyere hastigheten man oppnådde med disse skipene (enn troppeskip) gjøre at man ville oppnå en senere deteksjon, og at man unngikk britiske skip og norsk mobilisering. I tillegg kunne man eventuelt framskynde kontakt hvis man ble oppdaget, og utnytte det faktum at dette var hurtige krigsskip med en kraftig bevæpning for å slå seg gjennom.¹⁵⁴ Tidsmessig skulle operasjonen skje i ly av dårlig vær og mørke, og måtte derfor gjennomføres før 15. april på grunn av nattemørket.¹⁵⁵ Alle disse tiltakene ville være med på å *kamuflere* operasjonen, og dermed *få den til ikke å framtre*.

Hverken på slutten av trettitallet eller den 8. april 1940 forventet Norge å bli angrepet av tyskerne. Den siste tidens hendelser hadde gitt sterke signaler om at noe ville komme til å skje. Men signalene tilsa at dette ville være i regi av britene, som man foretrakk å være ”på lag med”. Norges historiske arv, tenkemåten i regjeringen, britenes framturen og tyskernes håndtering av egen framturen på alle nivåer for å oppnå tidsmessig overraskelse var med på å underbygge dette *forventningsfraværet*. Trusselbildet var diffust og ingen overhengende fare var detektert. Spillet og uoversiktligheten ble underbygd av tiltakene. Tidsmessig var nordmennene ikke forberedt på et overfallsangrep, og tidsarenaen må i så henseende sies å ha blitt utnyttet.

3.3.2 Sted

*”Ett blick på kartet var nok til å forstå Norges strategiske betydning: Med De britiske øyer som nærmeste nabo i vest lå veien åpen til Nord-Atlanteren, mot sør var Østersjøen med forbindelse til den tyske kyst, lengst i nord lå landet mot Nordishavet, og langs grenselinjen i nordøst ga det atkomst til Sovjet. Sist, men ikke minst kontrollerte Norge transporten av nord-svensk jernmalm fra Kiruna til Narvik. Derfra fulgte malmskipene leden – den smale beskyttede korridoren som går langs hele vestkysten av Norge – sørover til både Tyskland og Storbritannia. Mellomkrigstidens Europa hadde unektelig vist liten interesse for slike geostrategiske betraktninger.”*¹⁵⁶

Tyskerne, og spesielt den tyske marinen, så nok klart at Norges plasseringen ville være viktig i krigføring. Kam viser til at dette var beskrevet i tysk marinestrategi i 30-årene ved at man så seg nesten tvunget til å okkupere Norge, og Hitler hadde jo også avslørt sine strategiske mål i ”Mein

¹⁵⁴ I henhold til Robert Leonhard sine begreper ”Delay detection” og ”Hasten contact”. Teoridelen, side 15

¹⁵⁵ Grimnes, O. K. (1984), s 56

¹⁵⁶ Kersaudy, F. (1990), s 9

Kampf".¹⁵⁷ Det er grunn til å anta at Norge og vestmaktene også så viktigheten, men Norge mente altså at man kunne unngå krigen ved å opprettholde nøytraliteten slik vi hadde gjort tidligere. Vestmaktene på sin side var klar over de geostrategiske betraktningene, men troen på egen sjømakt og det at tyske intensjoner ikke *framtrådte* klart (dette beroliget også Norge) veide imot. Enkelt kan man kanskje si at tyskerne så Norges geostrategiske betydning i en krig, mens Norge og vestmaktene overså dette med bakgrunn i de *forventningene* de satt inne med.

Etter felttoget i Polen i september 1939 hadde det skjedd relativt lite i Europa. Riktignok var fokuset dreid mot Norden gjennom Vinterkrigen, men denne krigen var en krig for seg selv og det var ingen direkte sammenheng mellom Vinterkrigen og den europeiske storkrigen. Hverken russere eller finner deltok jo som krigførende i striden mellom Tyskland og Storbritannia-Frankrike.¹⁵⁸ Hitler selv var i 1939/40 mest opptatt av krigen som skulle komme i vest, gjennom operasjon "Fall Gelb".¹⁵⁹ Men denne ble stadig utsatt, totalt over 30 ganger, og 3. mars bestemte Hitler seg for at Weserübung skulle komme før Fall Gelb.¹⁶⁰ Vestmaktene, og Frankrike spesielt, var på sin side opptatt av tysk oppbygging i vest og håpte for alt i verden å unngå en gjentakelse av Første Verdenskrig. De satte sin lit til defensive tiltak gjennom et sterkt fransk forsvar, og byggingen av Maginotlinjen var med på å dempe frykten. *Forventningen* om at det neste slaget ville komme på vestfronten var derfor gjeldende rundt tiårsskiftet, men som jeg har beskrevet under tidsdelen gled fokuset etter hvert mer og mer mot nord. Dette var spesielt franskmennene glade for, da en front en annen plass kunne trekke oppmerksomheten vekk fra deres område.

I Norge så man heller ikke at det neste stedet som skulle lide av tysk okkupasjon var eget fedreland. Stormaktinteressen var der jo, men det meste dreide seg om leden og havet. Derfor var man forberedt på situasjoner her og hadde skjerpet nøytralitetsvakten. Etter at det ble klart at britene skulle minelegge i norske farvann, var det også i første omgang en maritim reaksjon både britene og nordmennene hadde forventet seg. Britene initierte jo landstyrkene i sin "Plan R4" bare for sikkerhets skyld hvis reaksjonen på minelegging ble noe annet enn forventet, og fordi en tysk reaksjon var et godt påskudd for å sette inn egne landstyrker mot Norge. Britene feilvurderte på grunn av troen på egen marine også bruken av den stedsmessige arenaen internt i Norge, ved at de anså at tyskerne ikke ville våge en landsetting nord for Stavanger.¹⁶¹ Slike gale forventninger skapte derfor også en overraskelse da tyskerne også gikk i land i Trondheim og Narvik.

¹⁵⁷ Kam, E. (1988), s 60

¹⁵⁸ Grimnes, O. K. (1984), s 30

¹⁵⁹ "Plan Gul" var betegnelsen på det tyske angrepet mot Benelux landene og Frankrike, og som til slutt ble iverksatt i mai 1940.

¹⁶⁰ Kersaudy, F. (1990), s 46

¹⁶¹ Grimnes, O. K. (1984), s 54-55

Leden var derfor den stedsmessige arenaen som gjennom vårens hendelser hadde *framtrådt* klarest. Alle aktiviteter som var *eksponert* mot dette, sammen med Hitlers mange sikkerhetstiltak for å kamuflere invasjonen, var med på å opprettholde forventningsfraværet til at noe slikt skulle skje. Dermed var det sjøen og leden som framtrådte som stedet for tysk aggresjon. En invasjon av Norge ville innebære store troppetransporter til sjøs, og dette kunne ”Royal Navy” betjene.¹⁶²

I overgangen mars/april, da ting begynte å tilspisse seg, var vurderingene med tanke på hva som hadde framtrådt militært og diplomatisk, at hvis noen fremmede styrker skulle operere på norsk jord, så var det britiske og franske. Og disse skulle i så fall bare møtes med en symbolsk motstand,¹⁶³ da det var disse Norge identifiserte seg med til tross for nøytraliteten. Vurderingene av at Norge ikke ventet et angrep på fastlandet understøttes av at Hæren ikke var mobilisert (kun enkelte avdelinger),¹⁶⁴ og at dette kun ble utvidet med 2 bataljoner i Østfold på kvelden 8.april.¹⁶⁵ Tamelander & Zetterling viser til at selv om det kunne sies at det var indikasjoner på at noe var i gjære, var disse godt sammenblandet med en uendelig strøm av propaganda, rykter, halvsannheter, fantasier og *bevisst desinformasjon* som hadde feid over Europa siden krigsutbruddet.¹⁶⁶ Dette innebar også rapporter om at tyske tropper lastet opp i tyske havner, men de fleste indikasjonene pekte på at det dreide seg om en aksjon mot Belgia eller Nederland. Det gikk også rykter om at tyskerne ville prøve å lokke Royal Navy nærmere det tyske flyvåpen gjennom en flåtedemonstrasjon utenfor norskekysten. Stedsmessig framtrådte med andre ord ikke Norge.

Vinterkrigen hadde fungert som et skalkeskjul for de tyske troppeforflytningene som skulle foregå i de nordtyske havnene.¹⁶⁷ Det ble selvfølgelig etter hvert vanskelig å holde hemmelig konsentrasjonen av skip og tropper. Den tyske militære ledelsen tok derfor sine forholdsregler for å forhindre at det ble kjent hvor disse styrkene skulle bli brukt. De iverksatte derfor *spredning* av rykter om at disse skulle til Finland, Baltikum, Nederland og Storbritannia.¹⁶⁸ Dette var med andre ord en aktiv *eksponering av falsk informasjon* for å *opprettholde* norsk og vestlig *forventningsfravær*, eventuelt *fjerne forventninger* for de som måtte ha det, til at dette var styrker som skulle brukes i en operasjon mot Norge. Alle disse ryktene var også med på å få Koht og andre til å avfeie faresignaler i starten av april.

¹⁶² Ibid, s 52

¹⁶³ Ibid, s 53

¹⁶⁴ Ibid, s 21

¹⁶⁵ Ibid, s 66

¹⁶⁶ Tamelander, M. & Zetterling, N. (2001), s 69

¹⁶⁷ Ibid, s 43

¹⁶⁸ Steen, S., red (1947), s 85

Bare navnet Weserübung illustrerer jo i ettertid en stedsmessig fordekking. Det tilsier jo en øvelse ”Weser”, som kunne være en øvelse ved elva Weser i Tyskland. Danmark var jo også en del av Weserübung, da landets rolle var viktig med tanke på baser for tyske fly. Operasjonen skulle som nevnt skje samtidig med landsettingen i Norge, og tyskerne la ned mye flid i å sørge for at danskene (og dermed de andre motstanderne) ikke opparbeidet seg *forventninger* til at de skulle bli angrepet. Også her ble det brukt øvelsesmønster for å *kamuflere* troppebevegelser mot den danske grensen. Man spilte blant annet en form for øvelsesspill ved hjelp av stridsdommere og ulike avdelinger med hjelm og lue. Det ble vektlagt at forsyningen av styrken skulle være helt som *normalt*, selv om dette ville være overflødig ressursmessig.¹⁶⁹ Denne formen for *eksponering* av uriktigheter var med på å underbygge dansk forventningsfravær. I tillegg ble det satt i verk strenge postregler, regler for oppførsel og en sterk indrejustis gjennom kontraspionasje på opptreden til eget personell. Dette ble forsterket ved at få tyske soldater visste hvor de faktisk skulle, og at dette ikke var en øvelse.¹⁷⁰ Alt dette må ses som tiltak for å *skjule* hva som faktisk var i gjære, både ovenfor egne og ovenfor fienden, for å *kunne opprettholde sistnevntes forventningsfravær*.

Liknende operasjonelle og taktiske tyske tiltak ser vi under overfarten til Norge. Soldater om bord på enkelte skip var blitt ført bak lyset med tanke på reisesens mål/ *stedet* de skulle til. Enkelte trodde de skulle til Irland for å angripe britene i ryggen.¹⁷¹ Altså *sikkerhetstiltak* ovenfor egne styrker for å forhindre at fienden skulle få nyss om bestemmelsesstedet, endre hans *forventningsfravær*, og dermed avsløre hele angrepet. Andre tiltak av denne typen var at ordrer ikke ble åpnet av skipskapteiner før de var til sjøs, omflagging av skip og bruk av allierte koder for å kommunisere mellom skipene.¹⁷²

I dagene før 9. april fikk vestmaktene og nordmennene opplysninger om at en stor tysk flåtestyrke var til sjøs. Britene prøvde å finne ut av dette, men de tyske styrkene kom seg forbi takket være det dårlige været og en god porsjon flaks. Dessuten ble de opprinnelige *forventningene* til britene om at disse skulle bryte ut i Atlanterhavet *oppretholdt*. Dette skjedde blant annet utenfor Trondheim, da den tyske angrepsstyrken som skulle innta byen tilfeldigvis lå på vestlig kurs da de ble observert av britene.¹⁷³ Dette medførte at britene i en periode disponerte sine styrker ut fra denne observasjonen og de feilaktige *forventningene*. Liknende feilvurderinger ble gjort lenger nord ved at den britiske mineleggereskorten som opererte i Ofotfjorden trakk

¹⁶⁹ Hartmann, S. (1958), s 135

¹⁷⁰ Ibid

¹⁷¹ Ibid, s 137

¹⁷² Baxley, B. (1997), s 27

¹⁷³ Grimnes, O. K. (1984), s 63

vestover for å forfølge utbrytere, og la dermed veien åpen for den tyske Narvik gruppen. Tyskerne hadde også forutsett britenes feilaktige forventning om utbrytning i Atlanterhavet, og hadde avsatt slagskipene "Scharnhorst" og "Gneisenau" til dette, da disse kunne true vital sjøtransport. De skulle følge Narvik-gruppen og etter hvert falle av og gå nordover, slik britene forventet at de skulle.¹⁷⁴ Disse skulle altså *oppdages/eksponeres* i håp om å få britene til å tro at de var på vei ut i Atlanterhavet. Dermed sørget de for å *opprettholde* de feilaktige britiske *forventningene*, og gjennom det *opprettholde forventningsfraværet* til at en invasjon av Norge var på gang.

Stedsmessig må angrepet sies å ha vært en stor overraskelse, og var ikke i henhold til norske forventninger. Stedsmessig var det to dimensjoner som var relevant i forhold til overraskelsen.

For det første var det ikke forventet av nordmennene at Norge var det neste landet som skulle okkuperes av tyskerne. Vi var nøytrale, skulle ikke ta del i krigen og kunne derfor ikke bli invadert. Tanken om en offensiv i vest, at en tysk okkupasjon ikke var sannsynlig og overhengende (og vanskelig med tanke på Storbritannia og Royal Navy), at sjøterritoriet/leden var mest aktuelt, samt at det eventuelt var britene som truet Norge, var derfor vurderinger som gjorde at en tysk okkupasjon av fastlandet ikke var sannsynlig.

Den andre stedsmessige dimensjonen var at det ikke var forventninger om et angrep på så mange plasser, samt nord for Stavanger. Dette illustrerte blant annet kaptein Øyvinn Øi i sin *Det Strategiske Overfall* (Oslo, 1939), hvor han i sine vurderinger av et slikt overfall på Norge anser et støttepunkt på den norsk sørvest-kysten som det mest sannsynlige, og at fienden vil "...*neppe ha stort videre mål enn å sette seg fast i periferien av vårt territorium*".¹⁷⁵ Liknende vurderinger hadde også general Otto Ruge i førkrigstiden, noe som kommer fram i *Felttoget* (Oslo, 1989).¹⁷⁶ Disse vurderingene tilsier jo at det fantes militære vurderinger, men kanskje enda viktigere illustrerer de begrensningene i disse vurderingene. De illustrerer at vi stedsmessig ikke forventet et slikt angrep.

For Norge var det overraskende at det norske fastlandet var det neste som skulle besettes av tyske styrker. Samtidig var det overraskende at angrepet skjedde på så mange plasser, og nord for Stavanger. Hitler og hans stab ønsket ikke at Norge skulle framtre som stedet for den neste ekspansjonen. I lys av norske og allierte vurderinger må man vel kunne si at Hitler gjorde alt for å få Norge og vestmaktene *til ikke å tro* at Norge var det neste landet som skulle bli invadert. De

¹⁷⁴ Tamelander, M. & Zetterling, N. (2001), s 51

¹⁷⁵ Schjøtz, K., red (1939), s 315-316

¹⁷⁶ Riste, O. (1989), s 204

tyske tiltak på ulike nivåer var med på å opprettholde dette forventningsfraværet, og underbygge de stedsmessige strategiske overraskelsene angrepet var.

3.3.3 Måte

”Ingen trodde at en stormakt kunne slå til samtidig fra Ofoten til Oslo med landgangsstyrker tilstrekkelig omfattende til å innta landet med 8-9000 mann, og deretter gjennomføre en rask forsynings- og styrkebygging i skala inntil 100 000 mann i løpet av dager, og alt dette innenfor et farvann som tilhørte fiendens nære operasjonsområder.”¹⁷⁷

Men etter angrepets innledende forspill var det altså dette som var faktumet. Hvorfor var dette så overraskende? Noe er blitt berørt under tids- og stedsdrøftingen, men ikke alt. Derfor er det på sin plass å rette fokuset mot hvordan *måten* tyskerne angrep på kunne være overraskende.

De tyske planene for Norge måtte ta hensyn til to altoverskyggende kjensgjerninger.¹⁷⁸ Den første var geografisk. Det at Norge var et langstrakt land gjorde at man ikke kunne basere seg på en front, men på flere brohoder som måtte befestes før man kunne erobre landet. Dette ville innebære en deling av angrepsstyrken i flere grupper som skulle befeste det man anså som de mest sentrale brohodene.

Den andre var den britiske flåten. Royal Navy var den tyske flåten overlegen. Derfor kunne man ikke basere seg på vanlige langsomme transportskip og troppeskip som ikke kunne forsvare seg. I stedet måtte den innledende overfallstyrken bruke krigsskip. Disse var raskere, hadde gjennomslagskraft hvis de ble oppdaget og det ville ikke være forventet. Ulempen var at kapasiteten til troppettransport var begrenset til om lag 8850 mann.¹⁷⁹ Men tyskerne håpte at overraskelsen ville veie opp for nettopp dette. Dessuten sendte tyskerne det tyngre utstyret, som krigsskipene ikke kunne medbringe, i forkant av angrepsstyrken. Utstyret var *kamuflert* på vanlige handelsskip.¹⁸⁰ Også tankbåter som skulle tanke krigsskipene etter overfarten ble sendt i forkant. Dermed klarte man å holde måten *skjult*, ved at man unngikk store og saktegående konvoier som ville kunne fått intensjonene til å framtre og skapt en *unødvendig forventningsbygging* hos motstanderne.

Når man tar i betraktning de forutsetningene vestmaktene og nordmennene bygde sin risikovurdering av tyskerne på, er det ikke vanskelig å forstå at dette kom overraskende. Å

¹⁷⁷ Tamelander, M. & Zetterling, N. (2001), s 9

¹⁷⁸ Grimnes, O. K. (1984), s 57-58

¹⁷⁹ Ibid, s 58

¹⁸⁰ Tamelander, M. & Zetterling, N. (2001), s 51-52

gjennomføre en slik operasjon var jo et brudd med det man anså som logisk og rasjonelt ut i fra konvensjonell militær tankegang, og ut fra det man *forventet* av tyskerne. Det ble jo tatt utgangspunkt i de samme "altoverskyggende" kjensgjerningene, men man så ikke noe som kunne utmanøvrere Royal Navy på sjøen. Forventningen tok først og fremst utgangspunkt i størrelsesforskjellen på sjøstyrkene, men tyskerne klarte altså å gjøre dette irrelevant. Dette så ikke Norge og vestmaktene, og tyskerne gjorde sitt ytterste for å *skjule* dette både under planlegging og under gjennomføringen for å opprettholde motstandernes forventningsfravær om at et angrep kunne komme på denne måten.

Royal Navy ble med andre ord en falsk trygghet, nesten som det Maginotlinjen (uten sammenligning for øvrig) ble for franskmennene når de ble utmanøvrert av tyskernes blitzkrieg. I tillegg til bruken av krigsskip til troppetransport kunne tyskernes kampfly og transportfly fly over Royal Navy. Gjennom å ta Danmark og utnytte flybaser her kunne man minske avstandsproblemet i luften. Fra luften klarte man å besette Fornebu og Sola, og det var første gang transportfly førte tropper like fram til kampområdet.¹⁸¹ Flygningen fulgte også opp med tanke på de påfølgende styrkene som også var viktig i erobringen av Norge, og det ble transportert totalt 29000 mann til Norge, noe som gjorde den til datidens krigshistories største lufttransport.¹⁸² Bruken av tysk luftmakt presset tradisjonell sjømaktstankegang, og man innser først i ettertid at bruken av sjømakt uten å tenke på fiendens luftmakt og lufttrussel ikke var forsvarlig.

Sett i lys av dette var Weserübung også første kombinerte operasjon i historien hvor hær, sjø og luft virket sammen og hvor alle hadde sentrale oppgaver.¹⁸³ Ifølge Tamelander og Zetterling var den 42 skips store angrepsstyrken (i tillegg kom transportfartøyene) også historiens hittil største invasjonsarmada.¹⁸⁴ Alt dette underbygger jo bare at den tyske *måten* å gjennomføre angrepet på var et brudd med fiendens tankemønster, og det at det ikke ble tenkt i disse baner gjorde at det var et *forventningsfravær* til et slikt angrep og dermed til et strategisk overfall av Norge.

Det å gjøre ting som ikke er tenkt eller gjort tidligere var dermed viktig. På lik linje med for eksempel torpedoer på Pearl Harbor og den arabiske luftvernparaplyen i 1973, var slike nye tanker og bruk av militære styrker et brudd med forventet handling, og *sentralt for gjennomføringen av hele angrepet*.

¹⁸¹ Grimnes, O. K. (1984), s 59

¹⁸² Ibid, s 133

¹⁸³ Ibid, s 59

¹⁸⁴ Tamelander, M. & Zetterling, N. (2001), s 63

Norge tenkte på krenkelser av nøytralitet, men ikke et strategisk overfall. Dette illustrerer hvor overbevisende måteforutsetningene var. Det faktum at regjeringen ikke hadde drøftet spørsmålet om en tysk erobring ordentlig, var jo et uttrykk for hvor usannsynlig det var. Mobiliseringsvarslet, som dessuten ble misforstått på grunn av regjeringsmedlemmenes ukyndighet i militær språkbruk, kom heller ikke før etter 0230, altså under 2 timer før angrepet skulle starte.¹⁸⁵ Alt dette tilsier at man ikke så hvilke andre måter og muligheter tyskerne kunne spille på.

De måtemessige feilvurderingene ble nok en gang illustrert da man trodde at tyske flåtebevegelser var et utbrudd i Atlanterhavet. Avledningsmanøveren til "Scharnhorst" og "Gneisenau" underbygde og opprettholdt dermed også dette måtemessige forventningsfraværet.

Håndteringen av framturen for å ikke avsløre *måten* angrepet skulle skje på, skjedde som beskrevet tidligere blant annet gjennom *hemmeligholdelse*. *Streng hemmeligholdelse*. Og det ble poengtert at "av hensyn til den tyske marines betydelige underlegenhet, må planene holdes strengt hemmelig", og at det i startfasen ikke måtte involvere andre militære eller politiske enheter.¹⁸⁶ Alt dette munner jo ut i å kontrollere framturen. På overordnet strategisk nivå handler det om å ikke få motstanderne til å tro at noe slikt var på gang ved hjelp av *sikkerhetstiltak* som skulle *oppretholde forventningsfraværet*. Dette gjaldt også på lavere nivå, i tillegg til at man brukte tiltak for å underbygge at dette var en utbrytning i Atlanterhavet. Altså *forventningsbygging* få å få motstanderen til å tro på dette gjennom *eksponering*.

Kam viser også til at britene undervurderte den tyske evnen til å ta risiko som oppveide underlegenhetsforholdet.¹⁸⁷ Denne "hasardiøse" gjennomføring var ikke *forventet*, og må også tas med i en betraktning av måtearenaen. Gjennomføringen var et brudd med forventning, og mange av de *sikkerhetstiltakene* som er beskrevet tidligere var med på å opprettholde forventningsfraværet til at noe slikt kunne skje. Dette illustrerer at det å kunne gjennomføre politiske vurderinger av fienden er like viktige som militære vurderinger. Dessuten må man i slike sammenhenger ha muligheten til å ta inn over seg andre måter og metoder, enn de som ser ut som etablerte sannheter. I Hitlers sammenheng var dette vanskelig. Han var ikke som alle andre, og han tenkte i uortodokse og ukonvensjonelle baner. Det å forholde seg til slike "gale" personers ulineære handlemønstre er vanskelig, og kan gi kraftige overraskelser.

"..., og *Weserübung* er blitt betraktet som et eksempel på dristig utnyttelse av overraskelsesmomentet og på en dyktig operasjon der stridskreftene fra hæren, flyvåpenet og

¹⁸⁵ Grimnes, O. K. (1984), s 95

¹⁸⁶ Kersaudy, F. (1990), s 42

¹⁸⁷ Kam, E. (1988), s 70

marinen sammen oppnådde stor suksess. Grensen mellom fiasko og genistrek kan iblant være hårfin.”¹⁸⁸

Weserübung gav i høyeste grad en overraskelse på måtearenaen. Norge og vestmaktene var ikke forberedt på denne formen for krig. Tiltroen til at Royal Navy skulle kunne kontrollere situasjonen fikk dermed store konsekvenser. Dette berodde både på en for tradisjonell og lite utforskende tenkemåte, og dette ble *underbygd av tyske tiltak for å opprettholde motstandernes forventningsfravær* til at noe så *usannsynlig* skulle skje. Overraskelse på den måtemessige arenaen ser derfor ut til å være en sentral del av Weserübung.

3.3.4 Delkonklusjon

Mens de andre to casene hadde parter hvor forholdet innbyrdes var svært anspent, var ikke dette tilfellet mellom angriperen Tyskland og hovedofferet Norge. Dessuten er casen særegen ved at den tok sikte på å overraske to parter som ikke opererte som allierte eller samarbeidet, Norge og vestmaktene.

Weserübung var for Norge en overraskelse på alle overraskelsens arenaer. Tidsmessig var det ingen overhengende fare for krig. Stedsmessig lå det ikke i kortene at Norge var det neste landet som skulle erobres av tyske styrker, eller at det skulle skje på alle disse stedene. Alt dette var mye takket være tyskernes bruk av overraskelse på måtearenaen. Tyskernes bruk av styrker var et brudd med Norges og vestmaktens forventninger. Disse forventningene bygde på en tiltro til at havet var essensielt for å okkupere Norge, og at Royal Navy sin dominans gjorde noe slikt umulig inntil tyskernes marine var sterk nok. Dette beregnet man, i hvert fall fra den tyske marinens side, ville være aktuelt i 1944-45. Samtidig var tysk håndtering av framturen, og da spesielt sikkerhetstiltak, viktig for å opprettholde fiendens forventningsfravær til at noe kunne skje på denne måte og dermed til denne tiden og på dette (disse) stedet (stedene). Denne casen viser med andre ord også at overraskelsens arenaer påvirker hverandre, og at måtearenaen er sentral i forhold til de to andre arenaene.

¹⁸⁸ Tamelander, M. & Zetterling, N. (2001), s 290

4 Sammendrag og konklusjon

”..... *successful surprise are the general rule while their prevention is the exception.*”¹⁸⁹

Hensikten med dette arbeidet har vært å vurdere i hvilken grad overraskelsens arenaer ble benyttet i de tre ulike casene, og i tillegg se hvordan arenaene ble utnyttet med bakgrunn i framtredehåndtering.

I forbindelse med angrepet på Pearl Harbor har jeg kommet fram til at steds- og måtearenaen var mest sentral for den strategiske overraskelsen. Det at den stedsmessige overraskelsen var så stor, var mye takket være at det også var en måtemessig overraskelse. Den japanske håndtering av framtrede var sentralt for å underbygge den stedsmessige og måtemessige overraskelsen, og dermed for at angrepet ble vellykket.

Håndtering av framtrede var også viktig i Oktoberkrigen, som for israelerne var en stor tidsmessig overraskelse. Krigen med araberne skulle i henhold til israelske vurderinger ikke komme før tidligst i 1975. Denne tidsmessige overraskelsen hvilte på en stor måtemessig overraskelse. Man kan altså si at måten israelerne forventet at angrepet skulle skje på, men som araberne ikke brukte, var essensen i tidsvurderingen til israelerne.

Det tyske angrepet på Norge var en overraskelse på alle overraskelsens arenaer. Også her var måtearenaen en av grunnpilarene da den preget ofrenes (Norge og også vestmaktene) vurderinger, og påvirket overraskelsen på de andre arenaene. Den tyske håndteringen av framtrede var viktig for operasjonens suksess da den berodde på total overraskelse.

De casene som er belyst i det foreliggende arbeidet må kunne sies å være varierte. De omhandler sjøoperasjoner og landoperasjoner av varierende art, i tillegg til at bruken av luftmakt er vidt forskjellig. Landenes beliggenhet i forhold til hverandre, og hvor i verden de utspilte seg, er også svært forskjellig. Dette gjelder også kulturelt. I tillegg var målsettingen bak angrepene forskjellig, men felles er en bevisst utnyttelse av framtredehåndtering på overraskelsens ulike arenaer og krigens ulike nivåer for å oppnå strategisk overraskelse. Samtidig må det også poengteres negative sider ved casene. Viktigst av alt er nok at det bare er tre caser. Det vil alltid være ønskelig å basere seg på flest mulig, og dermed ha et større antall å analysere og basere seg på. Det må også nevnes at to av casene skjedde for over 60 år siden under andre omstendigheter enn de vi lever under i dag, samtidig som de forløp relativt tett i tid.

Kan man så trekke noen lærdommer av dette?

¹⁸⁹ Kam, E. (1988), s 232

Vi har sett at overraskelsens arenaer har blitt utnyttet, og at det har variert fra case til case. Hver krig og hvert overraskelsesangrep er unik. Hendelsesforløpet stammer fra et sammensurium av etterretning, informasjon, persepsjon og feilvurderinger som kan stamme både fra friksjon og en dårlig organisasjon. I tillegg kan det være påført av fienden gjennom en bevisst håndtering av framtredden. Framtredden har vært et av fokusene i dette arbeidet, og overgriperens utnyttelse av dette har vært med på å gi gode resultater. Noen ganger har det krevd relativt store og aktive tiltak, men i hovedsak har det i disse tilfellene handlet om å underbygge et fravær av forventning hos motstanderen. Dette er slik jeg kan se det enklest, og noe en bør strebe etter i ”kunsten å overraske”, ved at man da ikke trenger å endre motstanderens tro, men at man bare må sørge for at han fortsetter å tro på det han allerede tror på. Det er trolig lettere å innrette å forsterke motstanderens allerede eksisterende tro/overbevisning, enn å overbevise han til å tro på noe annet.

I casene har jeg kommet fram til at måtearenaen har vært svært sentral. De andre arenaene har også vært viktige, men måten angrepet har vært utført på har vært grunnleggende for å oppnå overraskelse på de andre arenaene. Dette så vi blant annet ved den japanske torpedoutviklingen og organiseringen av en hangarflåte, arabernes bruk av luftvernparaplyen for å oppnå nektelse og det tyske overfallet ved hjelp av krigsskip og lufttransport. Japanerne, araberne og tyskerne manglet altså i ofrenes øyne evnen til å gjennomføre angrepet der (sted) eller da (tid) det kom. Troen på seg selv, og også mangelen på tro til hva fienden kunne få til, fikk store konsekvenser for ofrene.

Ephraim Kam har	Whether	When	Where	How
Norge, 1940	høy	høy	høy	<u>ingen</u>
Frankrike, 1940	ingen	lav	lav	høy
Holland, 1940	ingen	lav	lav	lav
Russland, 1941	ingen	høy	lav	lav
Pearl Harbor, 1941	lav	høy	høy	høy
Singapore, 1941-42	høy	høy	høy	høy
Nord Korea, 1950	lav	lav	ingen	lav
Kina-Korea, 1950	høy	høy	lav	lav
Egypt 1956	lav	høy	høy	høy
Kina – India, 1962	lav	høy	ingen	lav
Egypt, 1967	ingen	lav	lav	høy
Israel 1973	ingen	høy	ingen	<u>lav</u>

Tabell 1. Degree of surprise across four aspects of surprise attack. Uthevinger og markeringer er tilpasset det foreliggende arbeidet.

Den største og mest interessante divergensen mellom Ephraim Kams funn og mine funn, ligger i vurderingen av måtearenaen. Mens jeg i min analyse har framhevet viktigheten av måten angrepet ble utført på, er ikke Kam enig i dette. Han mener at det var en lav grad av måteoverraskelse i Oktoberkrigen og faktisk ingen i Weserübung. Jeg mener at mine funn er godt forankret i den foreliggende drøftingen. I Oktoberkrigen var nettopp overraskelsen på måtearenaen det som gav grunnlag for den tidsmessige overraskelsen. Likeledes var tyskernes nytenkning og overraskelse på måtearenaen sentralt for å overraske Norge og vestmaktene i 1940. Jeg mener å ha illustrert godt at måteoverraskelse har vært en grunnpilar i alle tre casene, og at suksessen på denne arenaen har ligget til grunn for den stedsmessige og tidsmessige overraskelsen.

Den måtemessige arenaens ringvirkninger viser også at arenaene ikke kan ses som vanntette skott, og at det ikke er et mål i seg selv å kun overraske på en av overraskelsens arenaer. De framstår mer som områder hvor det er mulig å skape overraskelse, og hvor bruk av framtredehandtering på en arena kan skape overraskelse på en eller to av de andre arenaene. Drøftingen har med andre ord vist at arenaene henger sammen, og det er viktig å se denne sammenhengen for best å kunne utnytte overraskelse. De gir oss et begrepsverktøy og er en

¹⁹⁰ Ibid, s 21

framstillingsmåte som kan brukes for å se hvordan overraskelse kan utnyttes, og det omhandler dermed sentrale aspekter innenfor krigføring.

Den klassiske inndelingen av krigens nivåer møter også motbør i en slik vurdering. Taktiske og operasjonelle tiltak vil være sentralt for å kunne oppnå strategisk overraskelse. På samme måte vil strategiske tiltak eller vurderinger kunne gi gale operasjonelle og taktiske forutsetninger, og dermed overraskelse og ringvirkninger på alle nivåer. Det er derfor galt å se atskilt på krigens nivåer når det gjelder overraskelse. Drøftingen viser jo nettopp at det er viktig med både taktiske, operasjonelle og strategiske håndtering av framturen for å kunne overraske strategisk.

Hvis man skal trekke fram noe som særpreger krigene, er det blant annet tidsrommet de skjedde i militærhistorisk. Før Andre Verdenskrig, og for så vidt i starten av den, var strategisk overraskelse ikke så vanlig. Kriger ble ofte initiert ved hjelp av krigserklæringer. Den ”nye” perioden ble et brudd på denne sedvanen. Fra starten av 90-tallet er man på sett og vis tilbake til den ”gamle” verden igjen. Stormaktene og deres koalisjoner setter datoer og ultimatum til motstanderne. Dette henger mye sammen med det verdenssamfunnet vi ser i dag, med diplomati og lange hendelsesforløp. Dette er ofte relativt åpne prosesser som påvirkes av media og opinion. Allikevel vil det være naivt å tro at en underlegen og asymmetrisk fiende vil ta hensyn til noe slikt. Han vil nok nettopp søke å utnytte det. Det er angrepene på World Trade Center 11. september 2001, og sannsynligvis bombeangrepet i Madrid 11. mars 2004, eksempler på. Og slike angrep vil, av både offeret og overgriperen, kunne anses som strategiske overraskelser.

Det er fortsatt viktig å huske at overraskelsens natur er sentral. Det handler om menneskers vurderinger og feilvurderinger. Vi vil nok alltid være sårbare for overraskelse, også strategisk overraskelse, selv om mange prøver å fjerne krigens tåke og friksjon. Jeg tror at det vil være dumdristig å tro at man ikke kan overraskes strategisk i dag og i framtiden.

11. september 2001 illustrer dette, og gav amerikanerne *nok* en lærdom.

5 Bibliografi

- Baxley, B (1997). *9 April 1940 German Invasion of Norway – The Dawn of Decisive Airpower during Joint Military Operations*, Maxwell AFB: Air Command and Staff College
<http://www.blackvault.com/documents/ADA394016.pdf>
- Bjørnsen, B (1977). *Det utrolig døgnet*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS
- Bøckman, H (1999). *Kunsten å krige – etter Sun Zi*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS
- Corvisier, A, red (1994). *A Dictionary of Military History – and the Art of War*, Oxford: Blackwell Publishers
- Dear, I C B, red (1995). *The Oxford Companion to the Second World War*, Oxford: Oxford University Press
- Department of the Army (1994). *US Army Field Manual 100-5 new edition*, USA: Brassey's
- Diesen, S (2000). *Militær strategi*, Oslo: J. W. Cappelens Forlag
- Dupuy, T N (1978). *Elusive Victory*, London: Macdonald and Jane's
- Dunstan, S (2003). *The Yom Kippur War 1973 – part 2*, Oxford: Osprey Publishing
- Eisenhower, D D (1948/77). *Crusade in Europe*, New York: Da Capo Press
- Forsvarets Stabsskole (2002). *Forsvarets doktrine for luftoperasjoner*, Oslo: Forsvarets overkommando
- Fuller, J F C (1923). *The Reformation of War*, London: Hutchinson & co
- Fure, O-B (1996). *Mellomkrigstid 1920- 1940*. [Norsk Utenrikspolitisk Historie, bind 3], Oslo: Universitetsforlaget
- Grimnes, O K (1984). *Overfall* [Norge i Krig, bind 1], Oslo: H. Aschehoug & Co (W. Nygaard)
- Guttu, T, red (1998). *Norsk Ordbok*, Oslo: Kunnskapsforlaget H. Aschehoug & Co (W. Nygaard) A/S og A/S Gyldendal Norsk Forlag
- Hart, B H (1991). *Strategy*, New York: Penguin Books USA Inc
- Hartmann, S (1958). *Spillet om Norge*, Oslo: Ernst G. Mortensens Forlag
- Herzog, C (1975). *The War of Atonement*, London: Weidenfeld and Nicolson
- Hobson, R & Kristiansen, T (2001). *Total krig, nøytralitet og politisk splittelse* [Norsk forsvarshistorie, bind 3], Bergen: Eide Forlag

- Høiback, H (2003). *Kan vi lære av historien? En studie i militær kompetansefilosofi*, Oslo: Institutt for forsvarsstudier
- Kam, E (1988). *Surprise attack – The victim's perspective*, London: Harvard University Press
- Kemp, A (1994). *D-Day – The Normandy Landings and the Liberation of Europe*, London: Thames and Hudson Ltd
- Keong, L W (lastet ned 01.03.2004). *Strategic Surprise*,
http://www.mindef.gov.sg/safti/pointer/back/journals/1998/Vol24_3/6.htm
- Kersaudy, F (1990/1). *Kappløpet om Norge*, Oslo: Grøndahl & Søn Forlag AS
- Kersaudy, F (1990/2). *Norway 1940*, London: Arrow Books Limited
- Kjeldstadli, K (1999). *Fortida er ikke hva den en gang var – en innføring i historiefaget*, Oslo: Universitetsforlaget
- Kumaraswamy, P R, red (2000). *Revisiting the Yom Kippur War*, London: Frank Cass Publishers
- Larsen, S (2003). *Overraskelse, et relevant krigsprinsipp i moderne krigføring*, Luftkrigsskolen 2003 (upublisert semesteroppgave LKSK II)
- Larssen, E T (2002). *Manipulation og semiotikk*, Semikolon nr 4, Århus 2002
- Larssen, E T (2002). *Fem forelesninger om makt og språk*, Luftkrigsskolen 2002 (upublisert manuskript)
- Leonhard, R (1994). *Fighting by minutes*, Westport (CT): Praeger Publisher
- O'Ballance, E (1978). *No Victor, No Vanquished*, London: Presisio Press
- Partington, A, red (1992). *The Oxford Dictionary of Quotations* (fourth edition), Oxford: Oxford University Press
- Prange, G W (1981). *At Dawn We Slept – The Untold Story of Pearl Harbor*, New York: Penguin Books
- Riste, O (1989). *Feltoget – General Otto Ruges erindringer fra kampene april – juni 1940*, Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard)
- Schiøtz, K, red (1939). *Norsk Militært Tidsskrift*, Oslo: Oslo Militære Samfund
- Steen, S, red (1947). *Norges Krig – bind I*, Oslo: Gyldendal Norske Forlag
- Tamelander M & Zetterling N (2001). *9. april. Nazitysklands invasjon av Norge*, Oslo: Spartacus Forlag AS

US Department of Defense (1995). *Dictionary of Military Terms*, London: Greenhild Books
Lionel Leventhal Limited

Wegener, W (1989). *The Naval Strategy of the World War*, Annapolis (MD): Naval Institute
Press

Wohlstetter, R (1962). *Pearl Harbor – Warning and Decision*, Stanford (CA): Stanford
University Press

Om skriftserien og noen redaksjonelle bemerkninger

Luftkrigsskolens skriftserie så dagens lys høsten 1999, og har til hensikt å publisere stoff som kan bidra til å stimulere den akademiske debatten i Forsvaret og samfunnet for øvrig. Det foreligger ingen utgivelsesplan for skriftserien, men ambisjonen er å komme med tre til fire utgaver hvert år – det avhenger av tilgangen på interessant stoff.

Det foreliggende arbeidet er en lett bearbeidet versjon av en hovedoppgave levert her ved Luftkrigsskolen våren 2004. I så måte representerer denne utgivelsen også en erkjennelse av at vi i altfor liten grad har vært flinke nok til å synliggjøre gode hovedoppgaver eller andre kadettarbeider – arbeider som vi mener har interesse for andre enn sensor. Vi har fortsatt ikke kapasitet til å trykke alt, men ambisjonen er i alle fall å bidra til at noen får en bredere lesekrete. I så måte vil jeg også minne om at det nå er mulig å gå inn på Luftkrigsskolens hjemmesider for å se på det som finnes. Her ligger det nemlig mye lesbart som PDF-format.

Tidligere utgivelser kan bestilles fra Luftkrigsskolens bibliotek, men de er også tilgjengelige i PDF-format. For nærmere info, bruk oppgitte e-postadresse eller se våre hjemmesider http://www.mil.no/luft/lksk/start/om_skolen/Biblioteket/Luftkrigsskolens_skriftserie/ hvor de kan lastets ned.

Karl Erik Haug
Førstelektor/redaktør

Adresse:

Luftkrigsskolens skriftserie
Luftkrigsskolen
Trondheim mil
7004 Trondheim

Karl.Haug@LKSK.MIL.NO

Alle synspunktene i disse arbeidene står for forfatterens regning, og kan således ikke tillegges Luftkrigsskolen eller Forsvaret.

Tidligere utgivelser i skriftserien

- Volum 1: Øistein Espenes og Nils E. Naastad: Luftforsvaret – et flerbruksverktøy for den kalde krigen?
- Volum 2: Gunnar Fermann: Aspekter ved konflikt og konflikthåndtering i Kosovo
- Volum 3: Lars Fredrik Moe Øksendal (red.): Nytt NATO – nytt Luftforsvar? GILs Luftmaktseminar 2000
- Volum 4: Ljubisa Rajic: Luftkampen sett og vurdert fra Beograd
- Volum 5: John Andreas Olsen (red.): Luftforsvaret i fremtiden: Nisjeverktøy for NATO, eller multiverktøy for Norge? GILs Luftmaktseminar 2001
- Volum 6: Ole Jørgen Maaø: Litteraturen om norsk luftfart før 2. verdenskrig. En oversikt og bibliografi
- Volum 7: Albert Jensen et al.: A Critique of the Norwegian Air Power Doctrine
- Volum 8: Karl Erik Haug (red.): Luftmakt, Luftforsvarets og assymetriens utfordringer. GILs Luftmaktseminar 2002
- Volum 9: Morten Karlsen, Nils E. Naastad og Ole Jørgen Maaø: Krigen mot Irak – noen perspektiver på bruken av luftmakt
- Volum 10: Karl Selanger (red.): Luftmakt 2020. Fremtidige konflikter og utfordringer. GILs Luftmaktseminar 2003
- Volum 11: Ole Jørgen Maaø (red.): Luftforsvaret og transformasjon. Dagens valg – morgendagens tvangstrøye? GILs Luftmaktseminar 2004
- Volum 12: Bjørn Magne Smedsrud (red.): Luftforsvaret i krig. Erfaringer og betraktninger. GILs Lederskapseminar 2003
- Volum 13: Steinar Larsen: Strategisk overraskelse sett i lys av Weserübung, Pearl Harbor og Oktoberkrigen